

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Motiv smrti v dětské četbě

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jana Skálová, Ph.D., FF JČU

Autor: Dominika Kuboušková

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval/a samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum 27. 4. 2012

.....

Podpis autora

Na tomto místě bych chtěla poděkovat své vedoucí diplomové práce Mgr. Janě Skálové, Ph.D. za cenné rady a připomínky.

Anotace

Tato diplomová práce se věnuje motivu smrti v četbě určené pro děti a mládež. V úvodní části se zabývá historií vnímání smrti a představami smrti v lidových vrstvách. Také se dotýká myšlení o původu smrti, což zahrnuje tři mýty o smrti – Epos o Gilgamešovi, prvotní hřích u Adama a Evy, oběť Ježíše Krista. Následuje pohled na vnímání smrti z dnešního hlediska a z pohledu dětí. Motiv smrti v dětské četbě analyzujeme pomocí čtyř dětských knih vydaných v posledních letech, ve kterých se motiv smrti objevuje v různých podobách a pojetích.

Anotation

This thesis is devoted to the theme of death in reading for children and youth. The first part deals with the history of ideas and perceptions of death in the death of popular films. Also affects thinking about the origin of death, which includes three myths about death - The Epic of Gilgamesh, the original sin of Adam and Eve, the sacrifice of Jesus Christ. The following view on the perception of death from today's perspective and from the perspective of children. Theme of death in children's reading by analyzing four children's books published in recent years in which the motif of death appears in various forms and concepts.

Obsah

Úvod.....	7
1. Smrt.....	9
2. Mýty o původu smrti.....	11
a) Gilgameš.....	12
b) Adam a Eva.....	14
c) Ježíš.....	16
3. Smrt v české lidové kultuře.....	20
3.1.1 Lidové představy o duši.....	21
3.1.2 Posmrtný život – loď a ráj.....	23
3.1.3 Očistec.....	25
3.1.4 Hrůzy pekla.....	26
4. Historický vývoj obrazu smrti v českých zemích.....	29
4.1 Lidový obraz smrti.....	30
5. Uctívání svatých a památka zesnulých.....	34
6. Dnešní vnímání smrti.....	38
6.1 Vnímání smrti u dětí.....	39
7. Motiv smrti v dětské četbě.....	43
7.1 Myši patří do nebe...ale jenom na skok.....	47
7.2 Usnula jsem.....	51
7.3 Skellig.....	55
7.4 František z kaštanu, Anežka ze slunečnic.....	60
Závěr.....	68
Použitá literatura.....	70
Seznam příloh:.....	73

Úvod

Tato diplomová práce se zabývá motivem smrti v četbě pro děti a mládež. Téma jsem si zvolila z důvodu jeho neobvyklosti a také proto, že v dnešní moderní společnosti je smrt jakýmsi tabu oproti minulosti, kdy byla smrt na venkově veřejnou záležitostí. Lidé se již nesetkávají se smrtí v každodenním životě, nevidí již blízké příbuzné umírat doma ve světnici. Dnešní společnost je charakteristická absencí rituálů provázejících člověka na onen svět, což pozůstalým pomáhalo rozloučit se se zemřelým a projevit své emoce.

Děti se samozřejmě tato odcizenost také přímo dotýká. Sledují sice smrt každý den v televizi, ale k reálnému kontaktu nedochází. Ve virtuálním světě počítačových her mohou zabíjet své protivníky, sami umírat několikrát za sebou a necítí při tom žádnou bolest. Skutečnost je ovšem jiná, a proto mají dnešní děti problémy smrt pochopit a vyrovnat se s ní. Naštěstí se někteří autoři dětských knih tomuto tématu nevyhýbají a snaží se ve svých příbězích o reálný obraz smrti, který pomáhá dětem pochopit složitosti konce života. Takových knih sice není mnoho, ale věřím, že bude příběhů s tímto tématem přibývat a společnost se tématu smrti přestane vědomě vyhýbat.

Úvodní část této práce je věnována myšlení o původu smrti, což zahrnuje tři mýty o smrti – Epos o Gilgamešovi a jeho snaha o nesmrtelnost; Adam a Eva a prvotní hřích a smrt; Ježíš a jeho smrt jako oběť a vykoupení pro celé lidstvo. Díky těmto mýtům si lidé smrt mohli vysvětlovat a pomáhaly jim se se smrtí do určité míry vyrovnat.

V následujících kapitolách se budeme věnovat smrti v české lidové kultuře. Pozornost zaměříme na lidové představy o duši. Také se budeme zabývat lidovou představou posmrtného života, očištění a pekla. Všechny tyto motivy se promítaly do ústní lidové slovesnosti, do folkloru a ovlivňovaly celkový život na venkově, což můžeme porovnávat se současnou situací. Lidé byli mimo jiné více propojeni s přírodou a měli užší vztahy mezi jednotlivými generacemi v rodině.

Další část zahrnuje obraz smrti v průběhu historie. Budeme sledovat, jak a proč se v jednotlivých obdobích obraz smrti proměňoval. Při zkoumání lidového obrazu smrti porovnáme tento obraz s představou smrti křesťanské. V neposlední řadě zaměříme pozornost na lidové uctívání zemřelých předků, které iniciovalo vytvoření svátku zesnulých, známých v dnešní době spíše jako Dušičky.

V závěrečné části diplomové práce se budeme zabývat motivem smrti v knihách určených pro děti. Pro potřeby této práce jsem hledala knihy napsané v několika posledních letech, což nebyl snadný úkol, jelikož je stále ještě málo autorů, kteří se v dnešní době nebojí zobrazování tabuizovaného motivu smrti.

Zvolila jsem čtyři dětské knihy, určené pro čtenáře mladšího školního věku, ale i pro děti starší - středního školního věku. Jedná se o knihy českých autorů i překlady ze světové literatury. Tyto knihy mě zaujaly svou originalitou a odvahou, se kterou autoři zpracovali nečekané a zajímavé příběhy.

1. Smrt

Smrt je součástí našeho každodenního života, jelikož velmi často na ni myslíme, i když jinak, než myslíme na jiné věci. Náš zájem je emocionální, ať se jedná o prožívání smrti někoho blízkého nebo o uvědomování si vlastní smrtelnosti.

Dějiny smrti neprovází jen pocit bolesti nad odloučením s lidmi či s místem ve světě, ale i nadějí na zodpovězení otázek a napravení křivd nashromážděných za celý život. Smrt vyvolává v člověku nutnost přemýšlet, protože on jediný ze všech tvorů má vědomí smrti.

Doktorka H. Haškovcová na smrt pohlíží takto: *„Lidský život je vymezen zrozením a smrtí. Před a po je sféra, kterou nelze zkušeností zakusit a jako takovou ji nelze ani pochopit. Život je šance, která je člověku zrozením dána, a je pouze na člověku, jak ji využije a jestli ji vůbec využije. ... Smrt je skutečně jediná fakticita, která je v životě jistá.“¹*

Je logické, že taková důležitá věc jako je smrt, může u některých lidí vyvolat strach. Některé strach ze smrti naprosto pohlcuje a ochromuje (tanatofobie), že nejsou prakticky schopni vést normální život, jiní lidé naopak tento strach nevnímají. Strach ze své smrti výrazně stupňují obavy z tělesného utrpení, projevuje se jakousi nekonkrétní úzkostí. Zvítězí u nás naděje, že bolest přejde, ale svazuje nás strach, že se bolest může kdykoliv vrátit.²

Výstižně popisuje většinový postoj lidí ke smrti báseň spisovatele Radka Malého:

*„Někdo se bojí říci Tma
tak řekne Den, co zavřel oči
Někdo se bojí říci Nic
tak řekne To Bůh Zemí točí
Někdo se bojí říci Smrt
tak řekne vracíme se domů
Někdo se bojí
a věří tomu“³*

¹HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Rub života – líc smrti*. 1. vydání. Praha: Orbis, 1975. 174 s., str. 14

² Strachem ze smrti se zabývá profesor Douglas J. Davies v kapitole *Strach ze smrti*, str. 136-152.

³ MALÝ, Radek. *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*. 1. vydání. Praha: Meander, 2006. 60 s. ISBN 80-86283-48-8, str. 3

Obecně vzato všechna náboženství se odedávna snaží smrt vykládat, vyrovnávat se s ní a do otázky smrti vkládají naději na lepší život, nové šance a konec utrpení, aby tak odstranili negativní pocity u svých věřících a byla jimi snáze přijímána. V různých podobách zastávají názory, že smrtelná je jen schránka tělesná a duševní část přetrvává a nastupuje další cestu, ať už je to například reinkarnace nebo odchod do ráje. V následujících kapitolách si budeme více všímat hlavně náboženství našemu prostředí nejbližšímu a nejvíce v českých zemích působícímu – tedy křesťanství.

2. Mýty o původu smrti

Za zamyšlení jistě stojí i příběhy o původu smrti. Lidé hledali a hledají její prvopočátek, možná ve víře, že jim pomůže smrt samotnou pochopit a vyrovnat se s tímto tématem. Ve třech základních mýtech⁴ o původu smrti se odráží lidské chápání a nazírání na smrt. Jsou jimi příběh o Gilgamešovi, o Adamovi a Evě a o Ježíši Kristu.⁵

Jak vyplývá z nálezů středobabylonské tabulky ze 14. stol. př. Kr., která obsahovala část textu eposu⁶ o Gilgamešovi, byla tato skladba v Palestině dobře známá. Z toho vyplývá, že i autoři pozdějších kanonických biblických textů epos znali a silně je ovlivnil. Přejali některé motivy, jako první uvedme příběh divocha Enkidua (později Gilgamešův přítel).

Ten byl stvořen na příkaz nejvyššího boha Anua z hlíny mateřskou bohyní Aruru. Původně Enkidu žil nahý v souladu s přírodou a divokými zvířaty. Do lidské společnosti se dostává po pohlavní iniciaci (určitá forma poznání), jejíž nositelkou je nevěstka Šamchat. Najednou si Enkidu uvědomuje svou nahotu a bojuje se zvířaty, se kterými původně vycházel. Zde vidíme několik podobných motivů s příběhem prvních lidí žijících v rajske zahradě (viz. níže - kapitola o Adamovi a Evě).

Dalším společným motivem je had. První lidé jsou vyhoštěni z ráje a vystaveni smrti, jejich zkázu způsobuje právě had, stejně jako v eposu had bere Gilgamešovi možnost dlouhého mládí v podobě rostliny.

Nejvíce výrazným společným motivem je jistě obecně známý příběh o potopě světa, jelikož v eposu se objevuje v ústech Utnapištima, ale příběh byl do textu přejet z jiné skladby, z mýtu o Atrachasisovi. Loď na záchranu vyvolených a zvířat bohy či Hospodinem staví i Noe v Bibli. Také motiv ptáků (holubice, havran, atd.) oznamujících, že země je již obyvatelná, mají oba texty společné.⁷

Na ukázkou porovnejme ztvárnění potopy světa v Bibli a v eposu. V knize Genesis se píše: „*Ale když viděl Hospodin, an se rozmnožuje zlost lidská na zemi, a že by všeliké myšlení srdce jejich nebylo než zlé po všecken čas, litoval Hospodin, že učinil*

⁴ PETRÁČKOVÁ, Věra – KRAUS, Jiří za kolektiv. *Akademický slovník cizích slov*. 1. vydání. Praha: Akademia, 1998. 834 s. ISBN 80-200-0607-9, str. 517

⁵ Třemi nejstaršími mýty o smrti se zabývá Douglas J. Davies v kapitole *Cesta na onen svět (Stručné dějiny smrti)*, str. 8-28.

⁶ PETRÁČKOVÁ, Věra – KRAUS, Jiří za kolektiv. *Akademický slovník cizích slov*. 1. vydání. Praha: Akademia, 1998. 834 s. ISBN 80-200-0607-9, str. 202

⁷ PROSECKÝ, Jiří – HRUŠKA, Blahoslav – RYCHTAŘÍK, Marek. *Epos o Gilgamešovi*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 410 s. ISBN 80-7106-517-X, str. 76-77

*člověka na zemi...Ale Noé našel milost před Hospodinem. Učiň sobě koráb z dříví gofer; příhrady zdělaš v tom korábu, a oklejuješ jej vnitř i zevnitř klím.*⁸

V eposu Utnapištim vypráví Gilgamešovi o svém činu: „Zde rozhodli se bohové velcí rozpoutat potopu.... Člověče šurupacký, synu Ubara-Tutua, strhni dům, postav loď, vzdej se bohatství, hledej život, odvrhni majetek, život uchovej! Sémě všeho živého uveď do nitra lodi! Ta loď, kterou postavíš, ať stejné má všechny své rozměry, ať shodná je její šířka i délka, zastřeš ji jako Apsú!“⁹

a) Gilgameš

Starověký Epos o Gilgamešovi je filosofická úvaha, která se zabývá přátelstvím mezi lidmi, oddaností jednoho k druhému a v neposlední řadě klade důraz na bolest z odloučení způsobeného smrtí.

Babylonský epos vypráví o sumerském panovníkovi Gilgamešovi a o jeho setkání s divochem Enkiduem. Po úvodním boji spolu uzavírají přátelství, které se dále prohlubuje společně prožitými dobrodružstvími a vítězstvími. Bohové však rozhodnou, že protiváhou za získaná vítězství jeden z přátel musí zemřít. Vyberou si Enkidua, který umírá po dlouhé nemoci.

Gilgameš za svého nejbližšího přítele hořce naříká. Prožívá hluboký osobní smutek a zároveň si uvědomuje svou vlastní smrtelnost: „*Já pláču pro Enkidua, přítele svého, jak plačka naříkám hořce. Sekeru po boku mém, oporu paže mé, meč opasku mého, štít před tváří mou, slavnostní oděv můj, pás plnosti mé odňal osud zlý, jenž přede mnou vyvstal.*“¹⁰

Vydává se hledat ty, kteří mu mohou svěřit tajemství věčného života. Na cestě se dozvídá o svém předkovi Utnapištimovi, který se stal nesmrtelným díky zbudování velké lodi a přežití potopy. Chce proto od něj získat radu, jak získat nesmrtelnost. Utnapištim mu však moudře říká: „*Když bohové stvořili lidstvo, smrt jemu osudem určili. ... Život lidský zlomí se jak rákos, zdatného mladíka, krásnou dívku, smrt. Nikdo*

⁸ Bible svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, Gn. 6,5-8; 6,14

⁹ PROSECKÝ, Jiří – HRUŠKA, Blahoslav – RYCHTAŘÍK, Marek. *Epos o Gilgamešovi*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 410 s. ISBN 80-7106-517-X, str. 166-167

¹⁰Tamtéž, str. 145

smrt nespatří, nikdo tvář smrti nespatří, nikdo hlas smrti nezaslechne, krutá smrt lidí láme.“¹¹

Nakonec Utnapištim prozrazuje Gilgamešovi tajemství bohů. Existuje prý rostlina s trny, která přináší věčné mládí (jmenuje se „*omládla stařec*“). Mladý hrdina se pro ni potápí na dno oceánu pomocí kamenů a vzácnou květinu získává. Na cestě zpět mu však je tato vzácná rostlina ukradena hadem, když se chce Gilgameš ve studni umýt. Gilgameš je zdrcen, jelikož tím ztrácí svou naději na věčný život. Při návratu do města Uruku ukazuje převozníkovi ohromné hradby svého města, které sám dokázal zbudovat a tím se stal nesmrtelným, jeho jméno je nesmrtelné.

Celý cyklus šesti příběhů Sumerských básní o Bilgamesovi¹², objevených teprve nedávno, na konci 19. století a ve 20. století, uzavírá poslední skladba Bilgamesova smrt. Popisuje se v ní Bilgamesova nemoc, při níž je zcela nemohoucí upoután na lůžko. Zdá se mu sen o božském shromáždění, kde jsou vyčteny jeho hrdinské skutky a vladařské zásluhy. Bilgames bohy přemlouvá, aby ještě zemřít nemusel, ti jsou však nemilosrdní a život mu berou. Rozhodnou však, že bude mít výsadní postavení a bude se starat v porotě Posledního soudu o duše zemřelých.

Takhle k němu ve snu promlouvá Enlil, otec všech bohů: „*Ó Bilgamesi, osud jsem ti určil, osud královský, avšak o životě věčném nic v něm není. ... Nejtemnější den člověka smrtelného nyní tě dostihl, na místě opuštěném jsi, tak jako všichni smrtelníci. Záplava, které se nepostavíš, tě zasáhla, ocitl ses v bitvě, z níž úniku není, dostal ses do souboje, v němž nemůžeš zvítězit, jsi nyní ve vřavě, jež nezná slitování.*“¹³

Ve snu se také dostává do podsvětí, kde se setká se svými rodiči, předky atd. a slibuje jim na odchodu, že se již nebude bát smrti. Bilgames si bere s sebou do hrobky obě své manželky, služebníky a dary pro manželské páry podsvětních božstev. Pozůstalí si díky Gilgamešovi v závěru básně uvědomují, že na zemřelé mají často vzpomínat a hlavně na ně nezapomenout.

Příběh je, jak vidíme, o procesu duševního zrání člověka a o smírném přijetí jeho osudu. Gilgameš udělá velký pokrok ke své zralosti. Mladý člověk původně plný sebevědomí, drzosti a nedůvěry k dobře míněným radám od starších a zkušenějších lidí, po smrti svého přítele pochopí, že smrt není tak vzdálená a že se nevyplatí urážet bohy a být pyšný. Pocit strachu ze smrti ho vyhání na dlouhou pouť pro nesmrtelnost, ale

¹¹ PROSECKÝ, Jiří – HRUŠKA, Blahoslav – RYCHTAŘÍK, Marek. *Epos o Gilgamešovi*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 410 s. ISBN 80-7106-517-X, str. 164

¹² Podoba jména Gilgameš užívaná v sumerských textech.

¹³ PROSECKÝ, Jiří – HRUŠKA, Blahoslav – RYCHTAŘÍK, Marek. *Epos o Gilgamešovi*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 410 s. ISBN 80-7106-517-X, str. 325

nakonec se smiřuje se svou dočasností na tomto světě a může tak pokojně odejít z toho světa.¹⁴

b) Adam a Eva

Druhým důležitým mýtem je biblický příběh o prvních lidech na zemi, o Adamovi a Evě. Kniha Genesis popisuje původ smrti, který začíná putováním, stejně jako v případě eposu o Gilgamešovi, s tím rozdílem, že tento mýtus je zahájen vyprávěním o lidech a smrti jako důsledku neuposlechnutí božského příkazu.¹⁵

„A vyvedl Hospodin Bůh z země všeliký strom na pohledění libý, a ovoce k jídlu chutné: též strom života uprostřed ráje, i strom vědění dobrého a zlého. ... I zapověděl Hospodin Bůh člověku, řka: Z každého stromu rajského svobodně jísti budeš; ale z stromu vědění dobrého a zlého nikoli nejez; nebo v který bys koli den z něho jedl, smrtí umřeš.“¹⁶

Jak uvádí Bible, Bůh, po stvoření prvního muže a jeho družky, dává prvním obyvatelům rajské zahrady k dispozici veškeré plody ze stromů v zahradě. Ve starém Orientu věřili, že úroda je darem božstev, proto se obětinami snažili o jejich hojnost. Bůh zajišťuje obživu prvních lidí tak, že pro uhájení svého života nemusí mařit životy zvířat.

Člověk zaujímá mezi ostatními tvory zvláštní výsadní postavení, jelikož Bůh mu přiznává výjimečnou stravu (ovoce stromů), s ostatními zvířaty má jíst ale také byliny, což mu má připomínat jeho pozemskost. Bůh zapovídá Adamovi a Evě okusit ovoce ze stromů vědění dobrého a zlého - ze stromu poznání, z druhého zvláštního stromu v zahradě - stromu života, jíst mohou.

V textech starého Orientu bývá strom života na nedosažitelném místě, zde se však nachází uprostřed rajské zahrady a je lidem k dispozici.¹⁷ Bůh připravil pro lidi svět řádu a lásky bez nepřátelství, člověk proto není cizincem nebo tulákem, nebojí se, nezná žádnou úzkost. Oba první lidé jsou v rajské zahradě nazí, ale nestydí se.

¹⁴PROSECKÝ, Jiří – HRUŠKA, Blahoslav – RYCHTAŘÍK, Marek. *Epos o Gilgamešovi*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 410 s. ISBN 80-7106-517-X, str. 58-59

¹⁵ O stvoření světa a prvních lidech na zemi píše i Alan W. Watts v kapitole *Na počátku* v knize *Mýtus a rituál v křesťanství*, str. 33-53.

¹⁶*Bible svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona*. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, Gn, 2,9; 2,16-17

¹⁷ STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Výklady ke Starému zákonu*. 1. vydání. Praha: Evangelické nakladatelství, 1991. 600 s. ISBN 80-7017-408-0, str. 26-27, 31

Dále Bible hovoří, stejně jako v případě eposu o Gilgamešovi, o hadovi. Had má zvláštní vědomosti o božích záměrech a zneužívá je, aby tím rozrušil stvořitelův řád. Přichází a předstírá zájem o člověka, díky tomu se mu povede zasít zrnko nedůvěry v boží vedení. Had se ženě snaží vnutit svou myšlenku, že pokud okusí, nezemřou smrtí, ale že se jejich oči otevřou a budou jako bohové, budou vidět dobré i zlé, budou se Bohu rovnat.

„Takliž jest, že vám Bůh řekl: Nebudete jísti z každého stromu rajského? I řekla žena hadu: Ovoce stromů rajských jíme; Ale o ovoci stromu, kterýž jest uprostřed ráje, řekl Bůh: Nebudete ho jísti, aniž se ho dotknete, abyste nezemřeli.“¹⁸

Eva mu uvěří a plody ze stromu okusí, stejně tak podá plody i Adamovi. Had v tomto smyslu opravdu nelhal, jelikož Adamovi a Evě se otevřely oči. Také bůh nelhal a splnilo se, co slíbil. Lidé *propadli smrti*. Poznání a smrt jsou na tomto místě úzce spojené. Pokud okusili ovoce poznání, jedli ovoce smrti. Tento čin, plný pýchy, byl vědomým přimknutím se ke zlu, tudíž ke snaze vyrovnat se Bohu. Tato vzpoura, do které jsou od této chvíle zapojeni všichni lidé na zemi, nemůže končit jinak než smrtí.¹⁹ Lidé také poznali, že jsou oba nazi, počali se stydět a zakryli se fíkovými listy (spojení se světem démonů).

Bůh vzápětí zjišťuje, že porušili jeho zákaz, trestá hada, který se má od této chvíle plazit po břiše a žrát prach. Ženě přidává bolesti v jejím životě, nejen tělesné – bude v bolestech rodit děti, ale i duševní trýzeň. Bůh trestá i Adama, protože uposlechl svou ženu, tudíž nikdy nezíská jídlo jednoduše, v potu tváře svůj chléb jíst bude. Adam dává jméno své ženě Eva a Bůh ho staví nad ní jako jejího vůdce.

Poté Bůh oba odívá do koženého oblečení (přerušuje spojení člověka s fíkovníkem), je to znak určité milosti, které dostává člověk na cestu, a vyhání je z ráje. Je tedy jasné, odkud se berou všechny nemoci, bolesti, zlo a smrt. Pochází z neposlušnosti. Zlo se dá překonat jen návratem a poslušností k Bohu.

Pátá kapitola knihy Genesis uvádí výčet generace Adama a jeho potomků, vždy se uvádí věk, ve kterém se narodil první potomek, jméno každého z této generace a věk jejich úmrtí. Všichni se dožili věku okolo devíti set let. Dlouhý věk značí život celých skupin, svědčí o nadlidské velikosti uvedených patriarchů, o tradici a poslušnosti víry. Všichni umírají před potopou, až na Noema, který jediný najde u Boha milost a přežívá.

¹⁸*Bible svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona*. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, Gen, 3,2

¹⁹ STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Výklady ke Starému zákonu*. 1. vydání. Praha: Evangelické nakladatelství, 1991. 600 s. ISBN 80-7017-408-0, str. 35-36

Noe se stává novým praotcem nové éry po potopě. Bůh pak také jako trest snižuje délku lidského života na sto dvacet let.²⁰

c) Ježíš

Třetím mýtem, který se týká smrti, je ukřižování Ježíše Krista.²¹ Shrňme nyní stručně počátky jeho života a to, co předcházelo jeho celospolečenské oběti. Kristus byl v Izraeli titul pro osoby, na něž byly pomazáním vloženy zvláštní úkoly a úřady.²² Ježíšův život začíná pravděpodobně v roce 6/5 př. Kr. za vlády Heroda Velikého (vládl v letech 37-4 př. Kr.). Josef bere na radu anděla svou rodinu a utíká s ní do Egypta, aby unikl před Herodovým vražděním dvouletých a mladších dětí. Zde zůstávají až do Herodovi smrti.

Později Ježíš přichází k Janu Křtiteli, kterého křesťanská tradice určila jako Ježíšova předchůdce. Jan Křtitel Ježíše pokřtil v řece Jordán. Ten pak odchází na poušť, kde se postí čtyřicet dní a nocí a kde se vypořádá s pokoušením ďábla. Příchodem do Galileje začal veřejný život Ježíše Krista jako charismatického učitele a léčitele. Zvolil si také svých dvanáct učedníků, kterým dal moc vymítat nečisté duchy a léčit všechny nemoci.

Ježíš několikrát předpovídá svou smrt, říká, že musí odejít do Jeruzaléma a že zde bude muset mnohé snášet od předních kněží. Evangelium podle Matouše uvádí: „*A když byli v Galilei, řekl jim Ježíš: Syn člověka bude vydán v ruce lidské, a zamordují jej, ale třetího dne z mrtvých vstane. I zarmoutili se náramně.*“²³

První skutečný konflikt mezi Ježíšem a správními představiteli vyvolává osudná událost známá jako *vyčištění chrámu*, jelikož Ježíš po svém vstupu do Jeruzaléma navštěvuje chrámové nádvoří, kde se na tomto posvátném místě odehrává rušný shon obchodování, prodávají se zde obětní zvířata a smlouvá se o ceně, což Ježíše velmi rozhořčí a shazuje stánky prodavačů. „*A řekl jim: Psánoť jest: Dům můj dům modlitby*

²⁰ STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Výklady ke Starému zákonu*. 1. vydání. Praha: Evangelické nakladatelství, 1991. 600 s. ISBN 80-7017-408-0, str. 39, 47-50

²¹ Znovuzrozením se zabývá Stanislav Grof v kapitole *Smrt a znovuzrození ve velkých světových náboženstvích (Lidské vědomí a tajemství smrti)*, str. 61-64.

²² POKORNÝ Petr. *Ježíš Nazaretský*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH, 2005. 174 s. ISBN 80-7298-135-8, str. 128

²³ *Bible svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona*. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, Mt 17,22-23

slouti bude, ale vy učinili jste jej peleší lotrovskou.“²⁴ Ježíš se stal potenciální veřejnou hrozbou a všimli si ho i kněžští strážci zákona a pořádku. Velekněží však nemohli zasáhnout ihned, jelikož lidé byli omámeni jeho charismatickou osobou a jeho uzdravováním nemocných, báli se vzpoury a nepokojů ze strany prostých lidí.

Velekněží proti Ježíšovi zvolili taktiku intriky. Kněží společně naplánovali zatčení po svátcích, když však přišla Jidášova nečekaná zrada, chopili se představitelé příležitosti a zatkli ho ihned. Všechna evangelia vypráví o Ježíšově poslední večeři se svými dvanácti učedníky. Ježíš ukazuje svou pokoru, když umývá učedníkům nohy. Matouš, Marek i Lukáš popisují lámání chleba (tělo Ježíšovo) a pití vína z kalichu: „*Neboť to je jest krev má nové smlouvy, kteráž za mnohé vylévá se odpuštění hříchů. Ale pravím vám, žeť nebudu pít od této chvíle z tohoto plodu vinného kořene, až do onoho dne, když jej pít budu s vámi nový v království Otce svého.*“²⁵

Po svém zatčení je Ježíš vyslýchán a posléze předán římskému místodržiteli Pilátu Pontskému. Pouze v evangeliích se objevuje *paschální privilegium*, což je omilostnění židovského vězně u příležitosti svátku Pesach. Pilát navrhuje, že propustí tedy Ježíše, ale židovský dav si vybírá omilostnění neznámého Barabáše. Dav se také sám podle Evangelia svatého Marka a Matouše dožaduje ukřižování Ježíše. Jak tedy absurdně Židé chtěli, místodržitel proti svému přesvědčení nechává Ježíše zbičovat a vydává ho lidem, aby ho ukřižovali. Ježíš je nyní svlečen a oblečen do nachového šatu, je upletena trnová koruna, načež lidé Ježíše ponižují a zesměšňují jeho učení.²⁶

Poté byl znovu převlečen do šatů a odveden k ukřižování. Ježíš je ukřižován společně se dvěma dalšími odsouzenci na hoře Golgotě. Na jeho kříži je připevněn nápis *Král židovský*. Evangelia se v prvcích okolností ukřižování místy liší (např. doba ukřižování).

Ježíšova smrt přichází po šesti hodinách agónie, jak uvádí Marek a Matouš. Jan uvádí dobu tří hodin. Nebylo třeba lámat mu kosti jako druhým dvěma na kříži, aby se před začátkem soboty Pesachu uspíšil konec. Jeden z vojáků, aby se ujistil o smrti, probodl Ježíšovi bok. Evangelia se značně liší i popisem přítomnosti Ježíšových přátel a stoupenců. Z povzdálí přihlížely ženy následující ho z Galileje, které se o něho věrně staraly. Měly to být Marie z Magdaly, Marie, matka Jakuba a Josefa, a Salome, matka apoštolů Jakuba a Jana. Evangelium svatého Jana uvádí přítomnost věrné Marie

²⁴ *Bible svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona*. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, Mt 21,13

²⁵ Tamtéž, Mt 26,28-29

²⁶ Umučením a zmrtvýchvstáním Ježíše Krista se zabývá Alan W. Watts v kapitole *Velikonoce (Mýtus a rituál v křesťanství)*, str. 125-147.

Magdalské a Marie Kleofášově. Také má být přítomna Ježíšova matka a apoštol, kterého miloval. Podle Janova vyprávění svěřil ty dva sobě navzájem do péče.²⁷

Líčení událostí nastalých po Ježíšově smrti se různí, proto uvedme jen několik příkladů. Prý na kraj padla náhlá tma, roztrhla se chrámová opona a objevilo se zemětřesení, při němž se měly otevřít hroby, a mnohá těla byla vzkříšena. „*A bylo okolo hodiny šesté. I stala se tma po vší zemi až do hodiny deváté. I zatmělo se slunce, a opona chrámová roztrhla se napoly. A zvolav Ježíš hlasem velikým, řekl: Otče, v ruce tvé poroučím ducha svého. A to pověděv, umřel.*“²⁸

Tajný stoupenec Josef z Arimatie získal povolení před soumrakem sejmout Ježíšovo tělo z kříže a chvatně Ježíše pohřbil. Omotal ho bez použití obvyklých vonných látek do zakoupeného plátna, načež uložil tělo do nově vytesaného hrobu, jehož vchod byl chráněn obrovským kamenem. Velekněží zapečetili vchod do jeskyně a postavili k němu stráž.

Evangelia dále uvádí, že prvního dne po sobotě našli odvalený vchodový kámen a tělo bylo pryč. Na cestě do Emauz se k lidem Ježíš nepoznán přidal a vykládal jim písmo o sobě, až při lámání chleba ho poznali. Zjevil se pak svým učedníkům, všichni najednou prohlédli: „*A řekl jim: Takť jest psáno, a tak musil Kristus trpěti, a třetího dne z mrtvých vstáti, a aby bylo kázáno ve jménu jeho pokání a odpuštění hříchů mezi všemi národy, počna od Jeruzaléma.*“²⁹ Lidé konečně prohlédli a poznali, jak strašně se všichni zachovali.

Bůh je dle Bible tvůrcem života a Ježíšovo zmrtvýchvstání je ústřední pravdou křesťanství. Žádný člověk se již nemusí ničeho bát, protože Ježíš svou obětí otevřel nový lepší svět pro všechny. Obětoval se, aby zachránil lidstvo, přestože ho před jeho smrtí téměř všichni odvrhli, či ho jako jeho žáci zapřeli. Ježíš se lidem ani přesto nemstí, jelikož svou budoucnost zná již od počátku a je s ní smířený. Lidem nevyčítá jejich chování, všem odpouští jejich hříchy. V Evangeliu svatého Jana Ježíš Kristus vysvětluje: „*Já jsem vzkříšení i život. Kdo věří ve mne, byť pak i umřel, živ bude. A každý, kdož jest živ, a věří ve mne, neumřel na věky.*“³⁰

²⁷ Ježíšovým historickým obrazem a významem se zabývá profesor Petr Pokorný ve své knize *Ježíš Nazaretský*.

²⁸ *Bible svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona*. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, L 23,44-46

²⁹ Tamtéž, Mt 24,46-47

³⁰ Tamtéž, J 11,25

Zmrtvýchvstání mělo být smíření se s Bohem, neboť lidé věřili, že utrpení může vyvážit hříchy a tím samotná smrt působila jako vykoupení z hříchů.³¹ Následně se Ježíšův život interpretoval jako spásonosné utrpení; vykoupení hříchů všech lidí, tím měla být boží úmluva naplněna. Smrt je důsledkem hříchu, avšak hřích je zničen čistým životem Ježíše Krista, jenž zemřel, ale smrt přemohl zmrtvýchvstáním. Novým symbolem se také stává kříž, který v sobě spojuje tato poselství. Křesťanská teologie, existence bohoslužeb, ikonografie i pohřební rituály vypovídají o vnímání smrti jako cesty do nebeského ráje.³²

³¹ Stanislav Grof píše o znovuzrození v kapitole *Starověká mystéria smrti a znovuzrození* a v kapitole *Smrt a znovuzrození ve velkých světových náboženstvích (Lidské vědomí a tajemství smrti)*, str. 47-64.

³² Ježíšovou obětí pro veškerý lid se zabývá také Geza Vermes ve své knize *Ježíšovo umučení*.

3. Smrt v české lidové kultuře

Když bychom se blíže podívali v rámci historie na jednotlivé národy, každý se ke smrti staví jinak.³³ Společné mají všechny ovšem to, že si vytvořily své rituály a obřady, které dodržují, a při nichž se různými způsoby loučí se svými blízkými a příbuznými. Liší se tedy pouze jednotlivé podoby těchto rituálů.³⁴

Vědci to se zkoumáním smrti a rituálů s ní spojených v české lidové kultuře nemají lehké, pohanské i raně křesťanské představy a rituály jsou dnes nejjednodušším čtením zašifrovaných symbolů a vztahů, které se vtělují do obyčejů a folkloru. Z nejstarších dob nemáme mnoho dokladů. Dle zachovalých artefaktů je zřejmé, že Slované, kteří pronikali od poloviny 1. tisíciletí na území budoucích Čech, Moravy a Slezska, s sebou přinášeli vlastní pohanskou víru a obyčeje, které se obohacovaly zejména o podněty řecko-římské kultury a kultury keltské.³⁵

Právě Keltové měli neobyčejný vztah ke smrti. Pokud někdo zemřel, na pohřeb mu šli všichni sousedé a projevovali příchodem do domu upřímnou soustrast. Ženy přicházely k zesnulému a oplakávaly ho. V tomto nářku shrnuly jeho celou životní historii, celý život. Tato tradice vytvářela prostor smutku a truchlení pozůstalé rodině, emoce přirozeně odcházely. Keltové v předkřesťanském období užívali menhiry jako náhrobky. Později se opatřovaly kříži a latinskými nápisy. Posléze se kameny otesávaly do tvaru kříže a různě se zdobily do podob, jaké známe dnes například z Irska.³⁶

Celá řada vědních oborů (např. archeologie, historie, jazykověda, etnologie, atd.) se snaží ozřejmit složitost těchto vzájemných působení, upevňování vlastní identity mezi ostatními národy a rekonstruuje mnohotvárnou cestu utváření podob české lidové kultury. Samozřejmostí je, že lidové vrstvy byly ovlivněny posléze i nově přijatou křesťanskou vírou. Souběžně zde však přežívali pohanské obřady a rituály, typické pro české prostředí.

„Obyčeje při narození a smrti snad nejzřetelněji vyjadřovaly základní postoj společnosti k transcendentnu, tedy k tomu, k čemu dočasnost lidského pobytu ve světě

³³ Pohřebními rituály v průběhu historie a vnímáním smrti se zabývá Philippe Ariés ve své dvoudílné knize *Dějiny smrti I., II.*

³⁴ O přechodových rituálech se zmiňuje Stanislav Grof v kapitole *Přechodové rituály: Smrt a znovuzrození v rituální proměně (Lidské vědomí a tajemství smrti)*, str. 37-44.

³⁵ Kniha Clemense Jöckla *MEMENTO MORI, Historie pohřbívání a uctívání mrtvých* se také pohřbíváním zabývá.

³⁶ O keltském pohřbívání a rituálech smrti podrobně píše John O'Donohue v knize *Knihla keltské moudrosti*.

odkazuje. *Kontinuálně propojují koncepci smysluplného narození a poslání člověka s ideou jeho dobré smrti, tj. takové, kterou smysluplný život vrcholí.*³⁷

Nejdominantněji se prosazovaly rituály katolické církve, ta přijímá dítě do svých řad prostřednictvím křtu, liturgickými prostředky a dalšími gesty víry. Duše člověka odchází vstříc Boží vůli pomocí posledního pomazání a bohoslužby za zemřelého.

Smrtí se zpřetrhají všechny reálné vztahy, ale i přesto je třeba se s ní smířit, zajistit uzavření duchovní i hmotné pozůstalosti zemřelého a řádně se s ním rozloučit, k tomu patřilo i pietní pohřbení jeho ostatků. Opěrným bodem je vědomí, že smrt, i když je věcí přirozenou, je stavem nežádoucím. Živé odjakživa smrt zneklidňuje, chtějí o ní co nejvíce vědět, odkrýt její tajemství a připravit se na ni či ji alespoň na nějaký čas oddálit.

3.1.1 Lidové představy o duši

V knize Genesis najdeme verš o zrození člověka: „*I učinil Hospodin Bůh člověka z prachu země, a vdechl v chřtípe jeho dchnutí života, i byl člověk v duši živou.*“³⁸, tento text byl pod vlivem řeckého myšlení často vykládán tak, že Bůh dal člověku živou duši, ale v tomto případě je to vysvětlováno jinak. Nejde o duši jako samostatnou jednotku schopnou života i mimo tělo, do těla jen dočasně uzavřenou. Lidé jsou stvořeni dle Bible jako nerozdělitelný celek.³⁹ Jinak na tuto problematiku nahlížely široké lidové vrstvy obyvatelstva, jak uvádíme v následující kapitole.

V lidové kultuře je od pradávna smrt člověka spojována s představou duše svázané s tělem, ale současně na ní nezávislé. Původ víry v existenci nehmotné, časem a prostorem nespoutané a nesmrtelné duše představovaly animistické představy lidstva z počátku dějin, jejichž vyvození pochází zřejmě z pozorování zvláštních jevů, jako je např. dech, spánek, halucinace, vlastní stín na slunci, atd.⁴⁰

³⁷ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3, str. 16

³⁸ *Bible svatá aneb všecka svatá písma Starého i Nového zákona*. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, Gn. 2,7

³⁹ STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Výklady ke Starému zákonu*. 1. vydání. Praha: Evangelické nakladatelství, 1991. 600 s. ISBN 80-7017-408-0, str. 30-31

⁴⁰ SOUČEK, Rudolf. *Co víme o duši?* 1. vydání. Praha: Fr. Borový, 1943. 129 s., str. 5-6

Také slovní označení dalo podobu představě duše. Řecké slovo *pneuma* se užívá pro dech a také pro duši vedle slova *psyché*, které samo původně znamenalo dech.⁴¹ Za sídlo duše se všeobecně považovala prsa nebo srdce, po smrti vychází duše z těla ven ústy jako bílý obláček či pára, poté na sebe bere podobu ptáka. Pokud byl mrtvý člověk nevinný a hodný, duše na sebe vzala podobu bílé holubice, naproti tomu při úmrtí zlého člověka se obláček promění v havrana, krkavce nebo vránu. „*A tak k Bohu má dušička se vynese, jako bílá holubička raduje se.*“⁴² Tento nápěv je z písně pohřební určené dětem.

Duše také mohly nabrat podobu slavíka, vrabce, vlaštovky, kukačky, orla, nebo také hmyzu (motýl, vosa, moucha) či nějakého jiného zvířete (netopýr, bílá myš, zajíc, atd.). Tato představa o převtělování duší do zvířecí podoby je velmi stará a setkáváme se s ní u všech Slovanů, ale i po celém světě. Nejčastěji můžeme zobrazování duší jako ptáků a jiných zvířat vidět v různých pohádkách, písních a baladách, také v lidovém výtvarném umění a na náhrobcích.

Kromě toho lidé věřili tomu, že se duše zdržuje také ve stromech a jiných rostlinách a že hvězdy jsou duše zemřelých lidí. Častá představa je, že strom má vlastní duši nebo že je provázán s celým životem člověka, který jeho podetnutím zahyne. Tento motiv je také často zobrazován v mýtech a ve slovesném folkloru (české lidové písně, lidová pohádka Jabloňová panna⁴³, apod....).

V lidech přetrvávala představa, že duše se jim vyjeví jako stínová postava schopná řeči, pohybu, jídla i pití. Duchové také po sobě údajně mohly zanechávat stopy a aby lidé tyto stopy viděli, sypali v předvečer svátku Dušiček (doba, kdy zemřelí navštěvují dle pověry své příbytky) na podlahu popel nebo mouku.

Na dualismus duše a těla ukazují také „hádky duše s tělem“. Tento motiv se vyskytoval ve staročeské poezii, jak v lidových písních z moravského, tak i českého území. Na ukázkou uveďme lidovou píseň z Bydžovska Duše a tělo: „*Na krchově před kostelem hádala se duše s tělem: Tělo, tělo, co´s dělalo, že´s o duši nic nedbalo? Co´s vidělo, všecko´s chtělo, na Boha jsi nezpomnělo. Tělo, tělo, tělo hříšné, bývalo jsi v světě pyšné. Chodilo si v stříbře, zlatě: a já duše trpím za tě! Chodilo si po muzikách,*

⁴¹ O duši (psyché) ve významu dechu, jako základním vnějším projevu člověka, píše i prof. Pokorný v knize *Ježíš Nazaretský*, str. 104.

⁴² ERBEN Karel Jaromír. *Prostonárodní české písně a říkadla 6. svazek*. 1. vydání. Praha: PANTON, 1990. 367 s. ISBN 80-7039-128-6. str. 197

⁴³ V pohádce Jabloňová panna se setkáváme s proměnou duše ze stromu do člověka a poté v bílou holubici.

a já vězím v těžkých mukách! Nedávej mi, duše viny, byla´s se mnou každou chvílí. Byla-li jsem vždycky s tebou, nevládla jsem sama sebou.“⁴⁴

Duše u hřbitova vyčítá tělu jeho hříšný život: marnivost v oblékání, nechození do kostela, nestřídmost v pití a jídle, atd....a ona teď musí trpět za jeho hříchy v pekle. Tělo ale nařčení vyvrací, protože ona byla vždy s ním a poroučela mu.

Ve folkloru se také můžeme setkat s představou duše – dvojníka. Tato představa souvisela se starou vírou, podle níž si lidé mysleli, že odraz ve vodní hladině, nebo odraz v zrcadle je duch člověka a existuje naprosto samostatně. Duše mohla být také ztotožňována s lidským svědomím. Tyto představy o duši se dají i dnes nalézt ve rčeních a pořekadlech jako např.: *vypustit duši; chodí jako tělo bez duše; div z něj duši nevytrásl; je v něm malá dušička*, atd.

Jelikož lidé byli přesvědčeni o spojení duše a těla, měli také snahu je definitivně rozdělit ihned po smrti – nejčastěji k tomu užívali spalování ohněm, což je typický způsob pohřbívání u velkého množství jiných národů. Tělo, které by se nerozložilo, bylo nebezpečné, tomu se předcházelo spalováním. V našich zemích byla na různých místech odlišná představa, jak dlouho duše setrvává u těla, od toho se odvíjely úkony, které mezi smrtí a pohřbem lidé vykonávali. Tyto úkony měli zajistit pozitivní přijetí nebožtíkovi duše na onom světě a zároveň ochraňovat pozůstalé. Poletující duši bylo třeba zmást a zamezit jejímu návratu, přestože se ale současně věřilo, že se duše zemřelého přichází po určité době podívat na své blízké. Pro tuto příležitost se rozestýlaly postele, nachystalo se jídlo a pití a očekával se návrat duše nebožtíka.⁴⁵

3.1.2 Posmrtný život – loď a ráj

O představě posmrtného života starých Slovanů se vedou spory a dohady. Zřejmě se užívaly dva pojmy, které jsou doložené v Dalimilově kronice a staročeské Alexandreidě, *navú (navúe) a ráj*. Oba pojmy se vyskytují v ruském a jihoslovanském folkloru a jejich etymologický původ není jasný. Podle některých autorů je zde možná souvislost staroslovanského *nave* s řeckým *naus* a latinským *navis*, což znamená loď.

⁴⁴ ERBEN Karel Jaromír. *Prostonárodní české písně a říkadla 6. svazek*. 1. vydání. Praha: PANTON, 1990. 367 s. ISBN 80-7039-128-6. str. 145-146

⁴⁵ Lidovými představami o duši se zabývá doktorka Navrátilová v kapitole *Duše v rozměrech světa člověka a Duše na cestě do světa zemřelých (Narození a smrt v české lidové kultuře)*, str. 145-156.

Někteří vědci soudí, že podle představ Slovanů o světě zemřelých leží tento svět někde za vodou a duše se k němu přepravují právě pomocí lodi.⁴⁶ Doktorka Navrátilová dále uvádí: „*K této interpretaci vybízí zpráva arabského cestovatele Ahmeda ibn Fadlána z 10. století, popisující pohřeb ruského velmože v člunu po Volze. V souladu s tím jsou archeologické nálezy mincí v ústech nebo v ruce zemřelých vysvětlovány jako poplatek za převoz duší přes podsvětní řeku.*“⁴⁷

Zvyk vkládání peněz do úst nebo ruky mrtvého (*mostné* či *převozné*) se u nás dodržoval až do 19. století, v některých částech Moravy přetrval i déle. Jako symbol vstupu do podsvětí nefiguroval ve folkloru jen most či lávka, objevuje se i vor; u jiných národů žebřík či nebeský drak. Jako prostředník mezi oběma světy nepůsobil jen člověk v různých podobách, ale prostředníkem mohla být i různá zvířata (kuň, sob). V české lidové tradici se objevila i představa, že lidé jsou převáženi kočkami.

Druhý pojem související s posmrtným životem v rámci českého folkloru je, jak jsme již výše uvedli, *ráj*. Tento pojem je spojen s předkřesťanskou dobou, následně křesťanská doba přináší pojem *nebe*, který se používá spolu se stále užívaným *rájem*. V lidovém vědomí oba pojmy splynuly v jeden význam, označující místo, kde duše dobrých lidí zůstává za odměnu navěky.

Umístění samotného ráje se různí. Lidové vrstvy umísťovaly ráj někam vysoko na oblohu či na nějaký kopec, na širokou louku, plnou vonných květin, kde nefouká vítr, všude je klid a ticho, a vše je bílé. I do dnešních dob přetrvává u některých lidí víra, že v nebi se setkají se svými příbuznými a známými.⁴⁸

Podle teologů očekávalo přijaté lidi v nebi trojí požehnání: uzření Boha, proměna těla (průhlednost, pohyblivost a život bez utrpení) a svatozář jako zvláštní odměna pro ty, kteří zemřeli mučednickou smrtí, zachránili jiné nebo žili v panenství. Středověké představy o nebi hierarchicky členily obyvatele nebes podle pozemské stavovské společnosti: apoštolové, mučedníci, panny, vdovy, atd. Rozdílný oděv a krása značily příslušnost k určitému stavu. Jindy mělo nebe podobu pozemského ráje, který již známe z počátku lidských dějin od Adama a Evy, či je popisován jako nebeský Jeruzalém.⁴⁹ „*Potom viděl jsem nebe nové a zemi novou. ... A já Jan viděl jsem město*

⁴⁶ O nebi a ráji pojednává v kapitole *Nebe, ráj a téma božního soudu* Stanislav Grof (*Lidské vědomí a tajemství smrti*), str. 72-79.

⁴⁷ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3, str. 154

⁴⁸ Představou ráje ve folkloru se zabývá doktorka Navrátilová v kapitole *Duše na cestě do světa zemřelých* (*Narození a smrt v české lidové kultuře*), str. 153-156

⁴⁹ DINZELBACHER, Peter. *Poslední věci člověka; Nebe, peklo, očistec ve středověku*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2004. 151 s. ISBN 80-7021-693-X, str. 43-54

*svaté, Jeruzalém nový, sstupující od Boha s nebe, připravený jako nevěstu okrášlenou muži svému.*⁵⁰

3.1.3 Očistec

Do 12. století panovala křesťanská představa, že Poslední soud rozdělí lidstvo na dvě skupiny: vyvolené a zatracené, přičemž vyvolení jdou do nebe a zatracení navždy do pekla. Od 12. století přibývá nová možnost, že existuje ještě prostřední kategorie, ve které se ocitají lidé ne zcela dobří a ne zcela zlí. Podstupují zde různé zkoušky, podle kterých jsou pak posláni do nebe či pekla. Většinový názor byl, že je to zkouška ohněm.⁵¹

Lidová tradice měla vlastní představu pro očistec, tím měly projít všechny duše zemřelých lidí, neboť přímo do ráje měli přístup jen naprosto svatí lidé, slaboduší lidé a malé pokřtěné děti. Očistec byl místem pokání a hříšné duše se na tomto místě měly očistit fyzickou bolestí a utrpením.

Od konce 17. století se spojilo vnímání očistce s novým pojetím smrti a s novou péčí o zemřelé. Ti už nebyli ponecháni na pospas svému osudu, ale byla zde nová možnost sloužení mší a modliteb za zesnulé a tím za ně orodovat, aby jejich duše unikly pekelnému ohni. Zlidovělá verze posmrtné odplaty pravila, že duše si svůj očistec odpykávají na zemi, ať už v těle zvířat, rostlin či předmětů, k tomu se pak vázaly další pověry a různé úkony.

Lidé také měli možnost duše zesnulých z očistce vysvobozovat, ať už běžnými zavedenými zvyky (např. oslovení nebo vyřčení určitého slova, hvízdání si u pálení uzlu, upečení chleba a jeho rozdělení mezi žebráky atd.), nebo je sami nebožtíci chodili, zpravidla ve snu, žádat o modlitbu či vykonání nějaké poutě.⁵²

Na ukázkou za všechny jim podobné uveďme tradované vyprávění z Dlouhé Vsi u Sušice o nemilosrdném správci, který ukládal lidem těžkou robotu. Vyhnout jste se mohli jen tehdy, když jste přinesli větší dárek nebo peníze. Správce po své smrti musel každou noc obcházet pole a lesy, kde dříve poroučel. Všichni se báli vycházet po

⁵⁰ *Bible svatá aneb všecka svatá písma Starého i Nového zákona*. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, Zj 21,1-2

⁵¹ LE GOFF, Jacques. *Zrození očistce*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2003. 372 s. ISBN 80-7021-637-9, str. 134

⁵² Lidovou představou očistce se zabývá doktorka Navrátilová v kapitole *Odplata za hříchy (Narození a smrt v české lidové kultuře)*, str. 156-162

soumraku z domu, až to jednoho dne nevydržel kovář, a tak se strašícího správce rovnou zeptal, co je potřeba udělat, aby vše přestalo. Duch zemřelého správce mu ochotně vylíčil, že je třeba vykopat jeho tělo z hrobu a přivést ho o půlnoci do bažin, kde jej musí shodit do bahna. Ale že prý provést to smí jen jeho bývalý hajný, věrný správčův služebník. Nahoře u bažiny má pak vypráhnout jednoho koně a ujíždět rychle nazpátek ke vsi. Hajný té noci učinil vše, jak měl a od té doby byl od správce ducha pokoj.⁵³

Také se věřilo, že duše nevinných zavražděných osob neustále nařikají na místě toho krutého činu. Tento motiv můžeme vysledovat ve velkém množství pohádek a pověstech, zejména pokud se vztahují k určitým místům (jeskyně, strže, hrady, atd.).

Uměle vytvořené místo očisty⁵⁴ vzbuzovalo v lidech naději, že i když se nechovali v životě nejlépe, mohli své skutky napravit po smrti formou trestu, mučení atd. K vytvoření očištění přispěla také nová možnost modlit se a přimlouvat se za duše zemřelých a pomoci jim dojít klidu a pokoje.⁵⁵

3.1.4 Hrůzy pekla

Podle všeobecného středověkého přesvědčení bylo původně peklo stvořené pro padlé anděly, kteří následovali Lucifera. Byla to boží odpověď na jejich vzpouru.⁵⁶ „Potom i těm na levici dí: Jděte ode mne zlořečení do ohně věčného, kterýž jest připraven d'áblu i andělům jeho.“⁵⁷ Ve Zjevení svatého Jana je peklo zobrazeno takto: „I viděl jsem anděla sestupujícího s nebe, majícího klíč od propasti a řetěz veliký v ruce své. I chopil draka, hada toho starého, kterýž jest d'ábel a satan, i svázal jej za tisíc let... A d'ábel, kterýž je svodil, uvržen jest do jezera ohně a siry, kdež jest i šelma, i falešný prorok, a budouť mučení dnem i nocí na věky věků.“⁵⁸

⁵³ RAUSCH, Antonín. *Příběhy ze staré Šumavy*. 1. vydání. České Budějovice: Růže, 1974. 303 s., str. 148-149

⁵⁴ Bible existenci tohoto místa neuvádí.

⁵⁵ Očištěním se zabývá rakouský historik Peter Dinzelbacher v kapitole *Očištěnec a Předpekli (Poslední věci člověka)*, str. 63-89.

⁵⁶ O původu zla na zemi píše Alan W. Watts v kapitole *Bůh a Satan (Mýtus a rituál v křesťanství)*, str. 57-77.

⁵⁷ *Bible svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona*. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, Mt 25,41

⁵⁸ Tamtéž, Zj 20,1-2; 20,10

Očekávaná utrpení a tresty za smrtelné hříchy ovlivňovaly nemálo i lidovou kulturu. Kněží předpovídali strašné konce světa, boží soudy a líčili hrůzy pekelné velmi barvitě, což podporovalo bujnou fantazii lidí na venkovech, ve kterých přetrvávaly pohanské mýty a pověry o temném zlu. Je rozdíl v představě pekla církevního, který je umístován „dole“ s odloučením od Boha, naproti tomu bylo peklo lidového křesťanství místem konkrétně představitelným.⁵⁹

V souladu s antickými představami a prostorovou orientací „nahore“ a „dole“, zosobňující dobro a zlo, bylo „lidové“ peklo umístěné zpravidla hluboko v podzemí, v jeskyni, v lesích apod. Často se také přisuzoval pekelný původ místům, která byla nehostinná, působila strašidelně a lidé se jim vyhýbali (např. Čertova stěna, Čertovo břemeno, Dáblův chléb, atd.).

Jak je vidět i z místopisných pojmenování, vrstvy venkovských obyvatel dávaly přednost pojmenování ďábla a obyvatel pekla spíše slovu *čerti*. Může jít o jistý druh strachu, jelikož vyslovení slova *d'ábel* bylo jakýmsi tabu. Lidé věřili, že by jen vyřčení určitých slov, mohlo tyto představitele zla přivolat. Později vznikla i zástupná slova za *čerta* např. *čerchmant*, *rohatý*, atd. Čerti a setkání s nimi jsou častým motivem v lidových vyprávěních, pověstech a pohádkách (např. Švec a čert, Čert a Káča, Čertův švagr, apod.).

Z Budějovicka pochází zlomek lidové písně Panna a pekelní pání, vypráví o příchodu ďáblů (použito zástupné slovo *černí zemanové*), kteří se chystají odvést si pannu: „*Stroj se, panno, stroj se, více nemeškej se, už je čas, hodina, bysi s námi jela. Počkejte, vy pání, černí zemanové! Až já vám zazpívám, tatíčka zavolám...*“⁶⁰

Do pekla měli přijít vrahové, opilci, zloději a podvodníci a prožívat zde ta nejhorší muka. Slunce do tohoto místa nedohlédne, je zde horko i zima, fouká neustálý vítr, všude je cítit smrad a síra, tak peklo alespoň líčí lidová představivost.

Líčení pekla se objevilo i v dílech středověké duchovní literatury, např. skladby o návštěvách v záhrobí (Pavlovo vidění a Jiříkovo vidění), obsažené v Passionálu, souboru českých prozaických legend. Tyto představy pronikaly i v podobě jarmarečních písní a knížek lidového čtení, které se šířily mezi lidmi v 19. století.⁶¹

⁵⁹ Obrazem očištěnce a pekla se zabývá Stanislav Grof v kapitole *Peklo a očištěnc* (*Lidské vědomí a tajemství smrti*), str. 79-83.

⁶⁰ ERBEN Karel Jaromír. *Prostonárodní české písně a říkadla 6. svazek*. 1. vydání. Praha: PANTON, 1990. 367 s. ISBN 80-7039-128-6, str. 44-45

⁶¹ Podobou pekla ve středověku se zabývá Peter Dinzelbacher v kapitole *Peklo (Poslední věci člověka)*, str. 91-108.

Podle církevní víry nebylo z pekla možné vysvobození, neboť peklo bylo natrvalo, trest v něm byl už navždy. Naproti tomu však lidové myšlení bylo v tomto směru benevolentnější a tolerantnější, jelikož vysvobození z pekla za určité situace připouštělo. Například v kouzelných pohádkách najdeme motiv vysvobození z náruče démonů obvykle s pomocí kováře, který ovládal moc ohně (např. *O kováři, který vyvedl duše z pekla*⁶²).⁶³

⁶² Pohádka pochází z knihy *Nejstarší české pohádky*, kterou uspořádal Karel Dvořák, str. 103-108.

⁶³ Popis lidových obrazů pekla najdeme u doktorky Navrátilové v kapitole *Hříšná duše v zatracení – hrůzy pekla a Zlidovělé peklo: drama i groteska (Narození a smrt v české lidové kultuře)*, str. 162-167.

4. Historický vývoj obrazu smrti v českých zemích

Smrt byla vždy pokládána za tajemný a velmi záhadný jev, který v lidech vyvolával strach, obavy a také odpor k mrtvému tělu, ale zároveň v lidech vzbuzoval lítost nad ztrátou blízké osoby. Tento obraz smrti využilo a transformovalo křesťanství, které učilo, že smrt souvisí se skutky lidí na tomto světě a také s pevností a neochvějností jeho víry v jednoho Boha a plnění jeho přikázání. Smrt tudíž ukončuje lidské utrpení a nedokonalost na tomto světě, jak jsme již uvedli výše. Postupem času se obraz smrti a jeho chápání proměňovalo.

Ve středověku lidé zastávali otevřený a vyrovnaný postoj ke smrti, jelikož ji brali jako nevyhnutelnou součást koloběhu života. Smrt neznamenal pro nikoho definitivní konec života, ale počátek autentické existence života v nebi. V této době byla smrt všudypřítomná, naprosto běžná a spravedlivá. Nerozdělovala lidi na bohaté a chudé, nedělala žádné rozdíly, brala si každého. Právě ve středověku měli lidé nejčastější zkušenost s *černou smrtí* – morem, při němž umřela téměř třetina veškerého západoevropského obyvatelstva. Masově se umíralo také při hladomorech, při různých epidemiích, za válek, při rozsáhlých požárech a dalších katastrofách.

V souvislosti s tímto masovým umíráním typickým pro středověk se mění i lidový obraz smrti. Smrt odhaluje pomíjivost až bezcennost lidského života, na druhé straně však vyvstávají pochybnosti o smyslu života, někdy se také hovoří o ztrátě respektu živých k mrtvým. Všechny špatnosti, které se lidstvu v této temné době děly, se označovali za Boží trest, protože Bůh lidi trestal za jejich hříšné životy a předznamenával příchod konce světa. Tyto motivy se objevují i v kramářských písních od poloviny 17. století.

Konec středověku přináší rozmach umrlčí tematiky ve výtvarném umění a literatuře. Zároveň ze západní Evropy proniká obraz smrti jako nelítostné fúrie kosící vše živé, což se promítá do různých mravokárných narážek ve formě staročeských skladeb ze 16. století určených marnotratným neustále se veselícím sedlákům.⁶⁴

Tíživý obraz smrti ve středověku, pocity rezignace a nepochopení, se v období baroka mění i pomocí církevní literatury na obraz zasažený barokní smyslovostí a citovostí. Záhy je to obraz plný náboženské mystiky, plný legend, zázraků a zjevení. S příchodem novověku bylo stále více vytlačováno království Boží z viditelné oblohy

⁶⁴ Historickým obrazem smrti v českých zemích se zabývá doktorka Navrátilová v kapitole *Smrt v proměnách víry a sociality (Narození a smrt v české lidové kultuře)*, str. 168-171

do abstraktních představ. Ovlivnily to jistě i nové vědecké objevy, pozorování vesmíru a obecně celkový rozmach vědy. Víra a vědění se od sebe stále více vzdalovaly.⁶⁵

„Duchovní svět humanismu a osvícenského racionalismu vložil do základů lidského sebeuvědomění světa víru v rozum a přesvědčení, že lze účelně uspořádat svět pozemských vztahů. Oslněný pokrokem ve vědách, technologiích, v sociální a zdravotní péči, obrací pozornost k významu lidských potřeb a zájmů, vytěsňuje starost člověka o bytí, o posmrtnou spásu, chce se zmocnit světa a „mít“ ho.“⁶⁶

V protikladu k baroknímu vnímání smrti se na přelomu 18. a 19. století zrodila smrt neveřejná, prožívaná jen v úzkém kruhu rodiny, bez přehnané okázalosti a dramatizace. Tento obraz smrti se však do prostředí lidové kultury ještě dlouhou dobu nepromítne.

4.1 Lidový obraz smrti

Díky folklorním projevům lidových vrstev (písňe, balady, pověsti, pohádky či přísloví) se dozvídáme o různých postojích a představách o smrti. Na celém světě byla rozšířená představa démona, který přetrhává nitě životů. Dle lidové představivosti, měla smrt podobu stínu, který člověka zadává, nebo personifikované bytosti.

Pro všechny Slovany byla typická představa smrti jako ženské bytosti zahalené do bílého či černého oděvu, čemuž také odpovídají různá pojmenování právě v ženském rodě (kmotříčka Smrt, Smrtka, atd.). Pod vlivem křesťanského učení se ve středověku na tuto starou představu nabalují další, novější. Smrt má podobu kostry či kostlivce, který v rukách třímá kosu, meč, přesýpací hodiny odměřující pozemský život. Zde je vidět kontrast mezi původní lidovou představou ženy v bílém rouchu, plné klidu a vyrovnaní, a křesťanským kostlivcem budícím strach a hrozící hříšníkům.

Mnozí lidé se s ní prý na vlastní oči setkali – smrt v podobě bílé mlčenlivé paní zvěstovala brzké úmrtí dotyčné osobě či jeho blízkému příbuznému. Podle ústních vyprávění na mnohých místech strašily a zjevovaly se bílé postavy, kterým nebylo vidět do obličeje, tiše stály, poskakovaly nebo obcházely stavení. Brzy pak následovala smrt toho, kdo ji spatřil.

⁶⁵ DINZELBACHER, Peter. *Poslední věci člověka; Nebe, peklo, očištec ve středověku*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2004. 151 s. ISBN 80-7021-693-X, str. 25-29; 125-131

⁶⁶ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3, str. 171

Na ukázkou si uvedme jeden příběh ze staré Šumavy, který vypráví právě o poslu smrti, i když v tomto vyprávění je jím malý podivný mužik. V Rejštejnské škole čekaly údajně děti na hodinu náboženství a dlouhou chvíli si krátily pozorováním okolí z okna. Viděli, jak z děkanství vychází starý děkan a několik kroků za ním malý mužik, jako by popelem posypaný a opředený pavučinami: „..., a stále se ukláněl a dělal za zády pana děkana do vzduchu veliký kříž. Děti se daly strachem do pláče, a když děkan přišel do třídy, pověděly mu, co viděly. Starý pán se zasmušil, zmocnilo se ho zlé tušení.“⁶⁷ Celou hodinu se pak s dětmi modlil za umírající lidi. Po návratu domů se mu však udělalo zle a ulehl na lůžko. Ještě týž večer starý děkan opravdu zemřel.

Lidé se také nemohli shodnout na formě usmrčení. Podle balad a písní smrt ubíjí lidi střelami, násilím je dává a dusí, ale mohly to být i šetrnější způsoby např. oznámení, posazení smrtky ke stolu, atd. Velice rozšířená byla i představa zobrazená ve známé pohádce Smrt kmotřička a další její varianty, kdy Smrtka stojící v nohách postele ohlašuje možné brzké uzdravení, pokud však stojí uprostřed postele, bude člověk dlouho stonat a posléze na nemoc umře, pokud stojí u hlavy, zemře člověk brzy. Vyprávění o Smrti kmotřičce vzniklo již ve středověku, ve 12. - 13. století.

Jednu z podob převyprávění této pohádky najdeme ve sbírce České pohádky Karla Jaromíra Erbena. Jedná se o pohádku *Dobře tak, že je smrt na světě*. Vstřícný a ochotný kovář přijímá po světě chodícího Ježíše se svatým Petrem, dává jim večeři a místo k přespaní. Za odměnu si mohl kovář přát tři věci, a tak si kovář přál být živ ještě sto let, dále si přál stále dost práce a nakonec, aby každý, kdo usedne u něj na lavici, zůstal na ní sedět jako přimrazen, než ho on sám propustí. Ježíš mu vše splnil. Po sto letech přichází pro kováře smrt, on ji posazuje na lavici a ta zůstává přimrazena: „*Tu se dal kovář do hlasitého smíchu a řekl: Ted' si tu sed' a nehejbej se mi odtud, až já budu chtít! Smrt se počala vzpínati, rachotila hnáty a klepala dásněmi...*“ Radost však dlouho kováři nevydržela, jelikož nemohl nyní zabít žádné zvíře, rozhodl se tedy jíst hrách a kaši. Bohužel se na jaře přemnožil hmyz, myši, ptáci atd. a všechnu úrodu lidem snědli. Kovář pochopil, proč je smrt na světě a propustil ji.⁶⁸

Častým motivem je také smlouvání člověka se smrtí (nesvezené obilí, mladá žena, malé děti, atd.), smrt je však neúprosná a nenechá se podplatit ani obelstít. Toto je častý motiv v pohádkách a legendách, zatímco v lidových písních a baladách se

⁶⁷ RAUSCH, Antonín. *Příběhy ze staré Šumavy*. 1. vydání. České Budějovice: Růže, 1974. 303 s. 43-004-74, str. 61

⁶⁸ ERBEN, Karel Jaromír. *České pohádky*. 4. vydání. Praha: Melantrich, 1951. 262 s., str. 179-182

objevuje spíše nárek a bolest nad krutostí smrti. V pověstech a vyprávění ze života se objevuje mravní poučení a výstraha.

Smrt se také prý často zjevovala na místech tragických neštěstí a masakrů. Podle jedné pověsti z Dražanské vrchoviny (zapsané kolem roku 1949), jak uvádí doktorka Navrátilová, měly schopnost vidět ji obzvláště malé děti a postižení lidé. V této pověsti viděl malý chlapec v lese u jednoho z dřevařů stát jakousi hroznou ženu, zahalenou v bílém, s kosou v ruce. Odpoledne se přihnala veliká bouře a zmíněného dřevaře zasáhl blesk.⁶⁹

U východních Slovanů a na Moravě se věřilo, že smrt sídlí v podzemní místnosti plné svíček, přičemž každá svíčka patří jednomu člověku. Když se narodí dítě, smrt mu rozžehne novou svíci, jakmile svíčka dohoří, musí člověk zemřít. Podobná představa je, že každý má na obloze svou hvězdu, ta jakmile spadne, člověk umře. Z jižních Čech z oblasti Strakonicka pochází představa, že každý máme určenou hromádku práce, kterou musíme udělat. Když je všechna práce hotova, člověk zemře. Kdo si pospíší a práci stihne dříve, dříve také zemře.

Velice rozšířené bylo lidové vyprávění o tom, proč vzal Bůh lidem možnost vědět, kdy přijde jejich smrt. Jednoho dne totiž zastihl člověka, který si stavěl plot z kopřiv, na dotaz, proč staví tak chatrný plot, mu člověk sdělil, že ví čas smrti a nemá tedy smysl stavět plot trvalejšího rázu, ať si ho prý postaví jeho potomci sami. Právě proto, aby lidé pracovali až do poslední chvíle ze všech sil a snažili se pro své potomky co nejvíce udělat, jim Bůh vzal toto vědění, a smrt se stala nepředvídatelnou.

I přesto, že nikdo dopředu nezná čas ani datum své smrti, lidé se o to odpradáвна snažili. Z okolí Mladoboleslavska pochází pověra, že ten, kdo se po dvanáct pátků postí, zjeví se mu dvanáct dní před smrtí Panna Maria a sdělí mu, kdy zemře. Převážně se k předvídání používala různá znamení a předtuchy či věštby.

Jelikož byli dříve lidé více spjatí s přírodou a více vnímali její řeč, tak se nejvíce předzvěstí vztahuje právě na zvířata, přírodní úkazy nebo rostliny. O blížící se smrti se dalo usuzovat například z psího vytí, z houkání sýčka, z hejna havranů kroužících nad stavením, z vadnutí bylin, z uschnutí myrty pěstované na svatbu, atd. Krkavec, který usedl na střechu domu, zvěstoval sebevraždu. Neštěstí a smrt ohlašoval také nález mrtvého hada poblíž domova. Krtek ryjící v okolí domu také značil úmrtí v rodině.

⁶⁹ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3, str. 176

Také přírodní úkazy, které v lidech odpradáвна vzbuzovaly hrůzu a strach, byly znakem přicházející smrti, byly to vichřice, bouřky, blesky, výše zmíněné padající hvězdy apod. Všeobecně rozšířená znamení byla například pád svatého obrázku, hodin či kříže ze zdi, praskání podlahy a nábytku, ťukání červotoče, zhasnutí svíčky, zrezivění nože⁷⁰ atd.

Počet různých znamení, která se dala vyzorovat v běžném životě, bylo nepřehledné množství, obzvláště byli lidé pozorní při zvláštních životních situacích, jako byl křest novorozenců, porod, svatba, a také ve zvláštním období Vánoc a přechodu do nového roku. Lidé byli více pověřiví a citlivější na tato magická znamení, v dnešní době již lidé pověrám povětšinou nevěří, i když některé pověry pořád přetrvávají jako například *svatba v máji – volá na máry*, doposud se lidé v květnu berou jen výjimečně; černá kočka, která přeběhne přes cestu, věští neštěstí; rozkrojené jablko na Štědrý den musí ukazovat hvězdičku, aby ten kdo krájel, nezemřel; lichý počet osob u večeře; lití olova do studené vody atd.⁷¹

⁷⁰ Tento motiv najdeme například v pohádce Boženy Němcové *O mluvícím ptáku, živé vodě a třech zlatých jabloních*, u K. J. Erbena v pohádce *Dvojčata*.

⁷¹ Smrtí v lidové tradici se zabývá doktorka Navrátilová v kapitole *Smrt v proměnách víry a sociality (Narození a smrt v české lidové kultuře)*, str. 171-201.

5. Uctívání svatých a památka zesnulých

V české lidové tradici přetrvávají staré pohanské rituály a spojují se s křesťanskou kulturou. Odedávna chovali lidé úctu ke svým zemřelým předkům, což je dáno nejen vzájemnou závislostí členů rodové společnosti, rodinnými pouty, ale i spoléháním se na autoritu a neomylnost starších. Kult předků byl základním kamenem pohanství a tradice.

Věřilo se, že předkové mohou kladně i záporně zasahovat do světa živých a právě proto se vytvořil kanál komunikace mezi mytickými nebo nedávno zemřelými předky a jejich živými příbuznými. Využívaly se k tomu různé obřady a slavnosti, přinášely se oběti. Avšak spirituální spojení se zemřelými předky Bible striktně zakazuje: „*Duše, kteráž by se obrátila k hadačům a věštcům, aby smilnila, postupujících po nich: postavím tvář svou proti duši té, a vyhladím ji z prostředku lidu jejího.*“⁷²

Nastupující křesťanství se snažilo kult zemřelých různými způsoby vymítit, proto církve přijala kult zemřelých pouze v případě, že vzývaná osoba vedla šlechetný život, stala se mučedníkem a vyskytly se v jejím životě nějaké zázraky. Takovéto osoby pak křesťanství zařadilo mezi své světce a lidé je uznávali a uctívali. Byla to taková forma určité transformace pohanského uctívání kultu předků.

Církve vystupovala zpočátku i proti takovým projevům uctívání zemřelých, které se staly později běžnou praxí při dušičkových svátcích: zapalování svíček na hrobech a krášlení hrobů květinami, to vše považovala za pohanský přežitek.⁷³

I přes tyto snahy však v intimním životě rodin úcta k zemřelým předkům přetrvávala. Nejen u nás se objevuje obraz zemřelých předků v podobě tzv. domácích bůžků. Ti figurovali ve venkovských staveních jako ochránci domovů, které rodina hostila (jak doma, tak i na hrobech) a oni na oplátku poskytovali odvahu, naději a pečovali o hospodářství, dobytek a majetek. Uměli však také různé šibalské kousky: strašili děti v kolébkách, bouchali dveřmi a okny, či hlasitě sténali.

⁷² Bible svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2, Lv 20,6

⁷³ Svatodušními svátky se zabývá v kapitole *Od Velikonoc do svatodušních svátků* Alan W. Watts (*Mýtus a rituál v křesťanství*), str. 151-176.

Zmínky o nich se vyskytují již od 11. století v Kosmově kronice, dále i ve 14. století, kde jsou ve staročeské literatuře zaznamenány i jiné názvy pro tyto bytosti: *skřítek, diblík, šotek, plivník, hospodářček*, ... Přestože mohli mít různé názvy a podoby, stále se pro lid jednalo o duchy předků. Tato víra i přes snahy církve v lidech byla hluboce zakořeněna a přetrvala na některých místech až do poloviny 20. století.

Pro příklad uvádíme jedno z lidových vyprávění Františky Kocourkové z Podkrkonoší zapsané Josefem Štefanem Kubínem: „*Šotek nebo pleunik, toho taky eště ledaskdo pamatuje ze starejch lidi. Ten bejvával pro štěstí. Zato diblík, to juž bylo něco inýho! Ten bejval jenom na škodu dobrej. ... A von nejradši zalízal do stodol, tam vydrcoval klásky, a to zrni vydrčený plnou papulou chroupal. Dyž se toho nachroupal, ze zbylýho vobili ud'ál na mlatě sedum hromádek, ... a poty zas vodletěl. To bylo vidět za nim jako vohnivej sloup, a někde za lesama se dycky ztratil.*“⁷⁴

Katolické církvi se povedlo soustředit uctívání zemřelých na dva dny v kalendářním roce: svátek Všech svatých (1. 11.) a svátek Památky zesnulých, lidově řečeno Dušičky (2. 11.). Dříve se až do konce 19. století objevovaly i jiné termíny pro slavení svátku zemřelých, které ale církev striktně zakazovala jako projev pohanství (např. některé velikonoční dny, svátek Hromnic – 2. února, 13. květen, ...).

Svátek zesnulých vznikl z podnětu opata řádu sv. Benedikta Odilona z francouzské Cluny v roce 998, odtud se poměrně rychle šířil do západních zemí. Naproti tomu svátek Všech svatých, který připadá na 1. listopadu, měl velký význam pro církev, avšak na lidové vrstvy nijak zvlášť nezapůsobil a neuchytil se.

Časová návaznost obou svátků je spojila alespoň v různých obyčejích a úkonech do jednoho celku. Všeobecně rozšířená víra byla, že v noci z 1. na 2. listopadu se vracejí duše zemřelých, aby navštívili své blízké. Církevní úkony se mísily s úkony tradičními kultovními. Rodina společně vzpomínala, obdarovávala pečivem chudé (pečivo mělo tvar zkřížených kostí), modlila se a na stole se ponechávaly zbytky dušičkové večeře. Tu zemřelí pojedli až pozdě v noci, jelikož večer jim stačila pouze vůně pokrmů. Jako křesťanský symbol života se zapalovaly svíčky a oheň, jako vzpomínka a ochrana duší zemřelých.⁷⁵

⁷⁴ KUBÍN, Josef Štefan. *Lidové povídky z podkrkonoší I. Podhoří západní*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1964. 599 s., str. 184

⁷⁵ Doktorka Navrátilová o kultu zemřelých píše v kapitole *Kult zemřelých a slavnosti jejich uctívání (Narození a smrt v české lidové kultuře)*, str. 319-340.

Bohuslav Pernica ve své knize Lidová vyprávění uvádí vzpomínku Vladimíra Skály z Čáslavic u Třebíče zapsanou roku 1948: „*Dež bela naše bábička ešče mladá, tak se na Vše svaty a Dušičke lidi pripravovale trocho jináč než neska. Tak téden před svátýma se vpravovale hrobe, vokupale se a přidalo se hline, abe bela pěkná forma. ... Donesl se z lesa mech a z teho se udělale věnce a vozdobile se jelením skokem, šipkama a praskavkama. ... Cely dopoledne procházijó lidi řbitovem a odpoledne se sejdó zase v kostele, abe se pomodlile hodinke za dušičke.*“⁷⁶

Přelomová noc z 1. na 2. listopadu byla a je považována za opravdu magickou, jak jsme již dříve uvedli, měly se v tuto noc vracet duše zemřelých domů ke svým blízkým. Velmi rozšířená byla i představa, že se nebožtíci a nebožky, zemřelí v tomto roce, scházejí v kostele a usedají na místa, kde sedávali zaživa. Poslední zemřelý kněz slouží mši až do ranního zazvonění. Toho z živých, kdo by tuto záhrobní mši navštívil, by čekalo roztrhání od nebožtíků.

Vyprávění podobného zážitku zapsal Antonín Rausch. Děj se odehrává v předvánoční době. Nábožnou ženu probudilo prudké světlo měsíce, bála se, že je již den a že zaspala. Přehodila si v rychlosti plášť a pospíchala do kostela, aby nezmeškala ranní mši. Na ulici nepotkala žádné lidi, ale nepodivovala se nad tím, jelikož si myslela, že už jsou všichni dávno v kostele. Kostel totiž zářil světlem svíček a ozývaly se z něj varhany a chrámový zpěv. Rychle se usadila na své místo v lavici a teprve poté se rozhlédla okolo. U oltáře byl neznámý kněz, v okolních lavicích seděli lidé starodávně oděni a pro ni neznámí.

Občas zahlédla známou tvář, která patřila zemřelému příbuznému. Žena spatřila i své mrtvé rodiče, avšak ti se k ní vůbec nehlásili, všichni se na ni dívali nepřátelsky a cize. Přistoupila k ní zemřelá kmotřička a šeptem jí poradila, aby pozpátku odešla z kostela a ve dveřích odhodila svůj plášť. „*Vyděšená žena ji poslechla a plna strachu se pomalu šourala, nespouštějíc pohled z oltáře, ke kostelním vratům. Jen k nim došla, už se na ni všichni ti mrtví z kostela vrhli, ale ona shodila rychle plášť, vyběhla z hřbitova a utíkala domů. ... Ráno našli lidé na každém hrobě kus jejího roztrhaného pláště. Tu starou ženu, chudáka, to noční dobrodružství vyděsilo tak, že své leknutí dlouho nepřežila.*“⁷⁷

⁷⁶ PERNICA, Bohuslav. *Lidová vyprávění, Moravské Horácko a Podhorácko III*. 1. vydání. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1953. 241 s., str. 29-30

⁷⁷ RAUSCH, Antonín. *Příběhy ze staré Šumavy*. 1. vydání. České Budějovice: Růže, 1974. 303 s. 43-004-74, str. 119-120

V dnešní době je svátek Dušiček spojen s masovými návštěvami hřbitovů a okázalou úpravou hrobů. Dříve se hroby tolik nezdobily, tvořila se jen proutěná ohrádka malovaná vápnem, či se hroby obkládaly drnem, zato se lidé soustředili hlavně na duševní rozjímání a vzpomínky. Zdobení květinami a věnci se rozšířilo až na počátku 20. století. V dnešní době lidé navštěvují hroby svých zemřelých příbuzných spíše z povinnosti při významných svátcích, například právě při svátku Památky zesnulých nebo o vánočních svátcích.

6. Dnešní vnímání smrti

Po snaze odhalit obraz smrti v minulých časech, pokusíme se nyní nahlížet na problém smrti z dnešního hlediska. Už v polovině 19. století dochází k podstatné změně. Pod záminkou obavy, že někomu ublížíme a přitížíme, se lidé začali vyhýbat varování nemocného před blížící se smrtí, což dosud bylo naprosto normální. Tuto funkci zastával kněz, který když přišel, aby udělil poslední pomazání, nemuselo se dále nic říkat, protože všichni věděli, co knězův příchod znamená. Nakonec však zvítězí názor, že rodina musí tajit před umírajícím jeho skutečný stav až do poslední chvíle.

Praktickým důsledkem bylo odsunutí všech znamení smrti a uspořádání veřejného představení, kterým kdysi umírání bylo. V první polovině 20. století se poměry ještě zhoršily. Kněz i v těch nejpobožnějších rodinách byl volán, až když jeho příchod nemohl umírajícího vyděsit, prakticky ve stavu bezvědomí nebo dokonce až po smrti. Poslední pomazání již nebylo svátostí umírajících, neměli možnost se se smrtí smířit, přijmout ji. Církev nahradila poslední pomazání, pomazáním nemocných, lidé nemuseli být nevyléčitelně nemocní.⁷⁸

V dnešní moderní společnosti hraje smrt podivnou dvojroli. Z médií se na nás každý den valí mnoho obrazů mrtvých lidí (zprávy, kriminální žánry, akční filmy, horory, tisk atd.), ale zároveň ve skutečném životě již tak se smrtí konfrontováni nejsme.⁷⁹

Neustále se prodlužující průměrná délka života posouvá náš první kontakt se smrtí do čtyřiceti až padesáti let, přičemž následně tedy toto první setkání vyvolá samozřejmě bezradnost a neschopnost se se smrtí vyrovnat. K více než 80 % úmrtí dochází v nemocnicích, domovech důchodců. Také díky moderní medicíně máme možnost neustále oddalovat smrt a prodlužovat umírání, které se tímto stává někdy až nedůstojným. Od smrti se tak vzdalujeme dvojnásob. O zaopatření nebožtíků se následně postará pohřební ústav a zesnulého již příbuzní vidí (pokud si to přejí) jen na pohřbu při posledním rozloučení. Smrti nejsme přítomni, smrt je mimo nás.⁸⁰

⁷⁸ ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti II*. 1. vydání. Praha: Argo, 2000. 410 s. ISBN 80-7203-293-3, str. 317-323

⁷⁹ Náhled na dnešní vnímání smrti poskytuje Stanislav Grof v kapitole *Psyché a Thanatos: Pojetí smrti v západní psychologii a společnosti (Lidské vědomí a tajemství smrti)*, str. 327-344.

⁸⁰ V kapitole *Převrácená smrt* se vnímáním smrti z dnešního hlediska zabývá Philippe Ariés v knize *Dějiny smrti II*.

Hromadné popírání smrti a psychologické potlačení všeho, co se smrtí souvisí, je vysvětlením i pro to, že až do konce 60. let minulého století západní společnost o smrt a umírání nejevila žádný zájem. Nešlo jen o širokou veřejnost, stejně se tomuto tématu vyhýbali i vědci, psychologové, teologové atd. Dnešní společnost zastává názor čistě pragmatický a ve většině případů ateistický pohled na smrt a svět. Není zde místo pro jakoukoli spiritualitu.⁸¹

Nejčastější přání lidí ohledně své smrti je, že chtějí, aby byla co možná nejtíší, rychlá a bezbolestná.⁸² Docent Jakoby shrnuje: „*Vlastně bychom měli celých životem procházet s vědomím, že jednoho dne se budeme muset rozloučit... Všechny naše malé ztráty, odchody přátel, úmrtí známých by nás měly pomalu, ale jistě připravovat na onen poslední velký odchod, poslední rozloučení se.*“⁸³

6.1 Vnímání smrti u dětí

Děti vnímají smrt odlišně než dospělí. Konečnost života je neděsí, nechápu ji jako něco strašného. Velmi malé děti jsou vybaveny pouze dvěma vrozenými strachy, a tím je strach z pádu z výšky a strach z hlasitých nečekaných zvuků. Později přichází strach z odloučení od milujícího člověka. Během dětství se však v nás utváří pocity strachu a úzkosti, pokud nás v té době potká nějaký traumatický zážitek.

Kojenec neví nic o smrti, zná jen děs ze samoty, opuštění a zmatku, přičemž psychologové se domnívají, že tento děs se podobá tomu, co si představí dospělý člověk, když se řekne smrt. Batole má již bohatší zkušenosti se svým tělem a dovede se bát fyzické bolesti a poškození. Dítě předškolního věku zná slovo smrt a často si na smrt i spontánně hraje. Smrt je však pro něj vratnou událostí, která se dá napravit a dotyčný smí za čas ožít. V mladším školním věku se dítě přibližuje vědomí, že smrt je nevratná. Kolem osmého roku dítěte se objevují myšlenky na smrt spojené se strachem. Po desátém roce života již dovedou pochopit konečnost života a jeho nenávratnost.⁸⁴

⁸¹ GROF, Stanislav. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. 1. vydání. Praha: Argo, 2009. 373 s. ISBN 978-80-257-0177-5, str. 19-28

⁸² Psychologií stárnutí a biologickými změnami stárnoucího člověka se zabývá docent Josef Švancara v knize *Psychologie stárnutí a stáří*.

⁸³ JAKOBY, Bernard. *Tajemství umírání*. 1. vydání. Liberec: DIALOG, 2005. 127 s. ISBN 80-86271-42-8, str. 103

⁸⁴ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. 2. vydání. Praha: Portál, 2004. 390 s. ISBN 80-7178-829-5, str. 368-371

Každý člověk teprve během svého vývoje dochází k poznání nevyhnutelnosti smrti. Podle klinických pracovníků dítě skutečně přijímá smrt tak, jak je. Proto dokáže přijímat pravdu o svém stavu, ocitne-li se na smrtelném loži. Vždy chce vědět, zda zemře, a vyřčený ortel smrti je pro jeho psychický stav dokonce lepší než nevědomost o její blízkosti.⁸⁵

Rodiče se také často nesmyslným způsobem snaží, aby dítě nepřišlo se smrtí do styku, což vede jen k uzavřeným a potlačovaným emocím po zbytek jeho života. Většina dospělých se domnívá, že dítě by zprávu o něčí smrti neuneslo, a tak se snaží, aby se jí dítě nedozvědělo buď vůbec, nebo alespoň co nejpozději (*až bude mít více rozumu, až rozruch okolo utichne, až se všichni vzpamatují*, atd.) Rodiče by měli nechat dítě, aby s umírajícím příbuzným mohlo prožít konec života a aby se mohlo zúčastnit pohřbu, pokud si to přeje. Tyto přechodové rituály pomáhají lidem odedávna se s blízkými rozloučit a vypořádat se s jejich úmrtím.

Symptomy truchlení u dětí jsou pestré, mezi nejčastější psychologové zařazují: uzavřenost do sebe, apatii, nechutenství, skleslost, vývojová regrese, neurotické potíže, lpění na někom z dospělých, ale také provokativní a předvádivé chování, které se zdánlivě neshoduje s prožíváním smutku. U každého se období truchlení liší svou délkou a intenzitou. U většiny dětí se dají rozlišit čtyři klasické fáze: šok, protest, zoufalství, vyrovnávání či smíření. U některých dětí dochází k velmi silným emocionálním poruchám, které trvají naštěstí jen krátce, a dítě nemá trvalé následky, jiné děti mají relativně mírnější obtíže, avšak trvají delší časové období.⁸⁶

Vývojová psychologie uvádí pojem *senzitivní období*, to je doba, kdy je dětský mozek obzvláště vnímavý. Toto období se však musí dostatečně využít, jinak dojde k určitému defektu, které se v dospělosti dá odstranit pracně a možná ne úplně. Existují i další nepříznivé vlivy, které mohou vyvolat poškození duševního vývoje dítěte.⁸⁷

Ač je to pro nás v dnešní racionálně uvažující společnosti neuvěřitelné a téměř nepřipustné, jsou zaznamenány mnohé případy, které svědčí o tom, že děti o své blížíci se smrti vědí a přijímají tuto skutečnost se stoickým klidem. Děti tušící, že tu již v určitou dobu nebudou, připravují dopředu např. přání ke Dni matek, přání rodičům k narozeninám, atd. O jejich zvláštních schopnostech můžeme usuzovat i podle obrázků, které kreslí, nechávají tajemné vzkazy, píšou překrásné básně o konci svého

⁸⁵ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Rub života – líc smrti*. 1. vydání. Praha: Orbis, 1975. 174 s., str. 21

⁸⁶ MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 223 s. ISBN 80-04-25236-2, str. 140

⁸⁷ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. 2. vydání. Praha: Portál, 2004. 390 s. ISBN 80-7178-829-5, str. 38-48

života apod. Psychologové tyto děti popisují jako předčasně dospělé, smířené se svým osudem.

„Jápkak se tě mohu dotknout?

Jsi tak křehká, tak snadno zranitelná...

Ano, miluji tě, ale jsem teď ve věku, kdy se přetínají pouta.

Jápkak je to se mnou?

Když tě teď opustím, co s námi bude?

Copak nevidíš, že tě musím milovat z dálky?

Už nemohu být tím, kdo tě podpírá;

Na mých ramennou teď leží tíže mne samé, celé, tak jak jsem.

Děsíš mne, když pláčeš pro své syny...

Co uděláš, až se já, tvá jediná dcera, také vydám svou cestou?

Tvoje láska je silná; ale odmítnutí může přijít tak snadno.

Jak tě mohu opustit, a přitom stále vědět, že mě dál budeš cítit po mém boku?

Když budeš prosit o můj dotek a já ti jej nebudu moci dát, budeš tomu rozumět? “⁸⁸

Tuto báseň napsala šestnáctiletá dívka, těsně před tím, než zemřela po pádu z koně. Uvedme ještě jeden příběh za všechny. Jedna matka vzpomínala na svou dospívající již zemřelou dceru, která zesnula při nehodě. Patnáctiletá dívka se podle slov matky poslední roky života velmi měnila, léto před tím než zemřela si uspořádala svůj život. O vše se postarala, sepsala si seznam lidí, které musí navštívit a urovnat s nimi veškeré věci, a také je všechny navštívila.

Deset dní před tím, než zemřela, ji vzala matka na večeři. V poslední době se z jedničkářky ve škole stala podprůměrná studentka a opakovala ročník. Při večeři si povídaly o její budoucnosti: „Říkám jí: *Co budeš dělat? A ona na to: Víš, mami, mně se nechce jít do jiné školy, a pro dítě v mém věku je těžké sehnat práci. A kromě toho – můj život už je skoro u konce... Všechna tahle tři prohlášení pronesla se stejnou razancí, ani jedno nemělo větší váhu, než zbývající dvě.*“⁸⁹ Matka samozřejmě takové řeči vzhledem k jejímu věku odmítla. Dívka si v posledních dnech dala do pořádku i svůj pokoj a i v den nehody se zachovala tak, jako by o své smrti dopředu věděla.⁹⁰

Fenomémem naší doby je počítač a internet. Děti u počítače tráví veškerý volný čas, pokud se jim rodiče dostatečně nevěnují a od počítače je neodhánějí. Již tolik času

⁸⁸ KÜBLER-ROSSOVÁ, Elisabeth. *O dětech a smrti*. 1. vydání. Praha: ERMAT, 2003. 310 s. ISBN 80-903086-1-9, str. 141-142

⁸⁹Tamtéž, str. 49

⁹⁰ Problematikou dětí a smrti se zabývá doktorka Kübler-Rossová v kapitole *Náhlá smrt* (str. 45-62), dále v kapitole *Jak děti přirozeně připravovat pro život* (str. 72-88), v kapitole *Nezvěstné a zavražděné děti a sebevraždy v dětském věku* (str. 108-126) (*O dětech a smrti*).

netráví ani před televizí, což byl problém dřívějších let.⁹¹ Dávno jsou pryč doby, kdy děti běhaly celý den venku a vracely se domů jen, když je přinutil hlad.

S počítačem souvisí i proměna dětského vnímání smrti. Děti v počítačových hrách střílí protivníky a vidí tak smrt, která nebolí, a pokud samy zemřou, vrátí se maximálně o jedno kolo zpět, aby mohly chybu napravit. Kvůli virtuální smrti děti neumí vnímat reálnou smrt, myslí si, že je stejně napravitelná, a proto nechápou její konečnost. Místo, ze kterého mohou děti pochopit smrt v neporušené podobě, jsou dětské knihy.

⁹¹ O vztahu dětí a televize a vlivu na ně píše Bohuslav Blažek v kapitole *Manipulace* (str. 132 -140) a v kapitole *Televize ne pro děti, ale s dětmi* (str. 169-175) (*Tváří v Tvář obrazovce*).

7. Motiv smrti v dětské četbě

Pomocí uměleckých děl prožíváme smrt, a byť je zprostředkovaná, pomáhá nám se vyrovnat se ztrátou blízkých osob a optimálně na ni reagovat, což není jednoduché, jelikož je pro člověka obtížné vyjádřit niterné pocity navenek, i tomu se musíme naučit. Všechny věkové skupiny dětí si mohou přečíst knihu, která se týká smrti, jde jen o to, jakým způsobem je citlivé téma zpracované.

Malý čtenář se může v literatuře s motivem smrti potkat různě. Didaktickou smrt najdeme ve výchovné linii literatury pro děti a mládež 19. století. Ta je plná mravoučných příběhů, při nichž až mrazí. Obsahuje nelítostnost, chybí v ní soucit a odpuštění, jelikož každé porušení společenské normy je tvrdě potrestáno. Do této kategorie můžeme zařadit i drobné lidové pohádky se zvířecími hrdiny či bajky, známé v dnešní době v různých úpravách jako například *O kohoutkovi a slepičce*, *O neposlušných kůzlátkách* atd.

Téma smrti v kouzelných pohádkách utvrzuje čtenáře, že řád světa zůstane neporušený, jelikož zlo vždy prohraje (drak, černokněžník, ježibaba) a dobro zvítězí. Smrt tu vystupuje jako trest za přestoupení lidských zákonů. V jiných případech je nositelkou očištění a bývá zde zdůrazňována její dočasnost. Zvířecí hrdina je zachráněn (např. splněním těžkého úkolu, polibkem od člověka s čistou duší, atd.) a mění se nazpět do lidské podoby. Jedná se například o kouzelné pohádky *Kráska a zvíře*, *O bílém hadovi*, *Žabí princ*.

Smrt se v dětské literatuře může objevovat také jako vyústění koloběhu života. Taková smrt je přirozenou součástí přírody, otevírá bránu dalšího života, není definitivní. Tuto podobu smrti najdeme například v Karafiátových *Broučcích*. „*A byla zima...Ach ti broučci pod jalovcem, jestli oni to vydrží? A bylo jaro. Všecko, všecko kvetlo, ale pravšecko, a tam pod jalovcem kvetlo dvanáct chudobiček, devět bělounkých jako mléko a tři s kraječkem jako krev červeným. Však tam kvetou podnes.*“⁹² Obdobně v Hrubínově Pohádce o Květušce je hrdinčin život propojen s existencí zahrady.

Pro starší čtenáře především v prózách s přírodní tematikou se stává smrt součástí boje o přežití. Její obraz může být poněkud drsný, ale jeho pravdivost stojí výš než zbytečná sentimentalita. Impresionistický Tomečkův pohled v povídce *Na hladině* se zastavuje na jediném okamžiku v životě vážky: „*Křídla hledala něco jiného a našla,*

⁹² KARAFIÁT, Jan. *Broučci*. Praha: Alois Hynek, 1943. 87 s., str. 87

slastné objetí, několik okamžiků vroucího splynutí. A nyní bylo tělo připraveno spojit jeden z kruhů, z nichž sestává řetěz hromadného života rodu. Dole se zaleskla hladina a pozvala- svěř mi své potomstvo a můžeš klidně zemřít. Jepička pozvání přijala a zemřela- v zobáku kosa tanečníka, aniž kruh spojila. Zmýlila se, chudinka.“⁹³

Motiv smrti najdeme také v příbězích, které zobrazují dospívající mládež, spíše jako součást psychologické sondy do nitra pubescentního hrdiny prožívající různé emoce. Dílo Jaroslava Foglara oslovilo celé generace, neboť všichni chtěli prožívat dobrodružství s partou kluků v záhadných uličkách města. I v dalších dobrodružných příbězích najdeme smrt, i když v jiné podobě (např. Londonův *Bílý tesák*, Rudyardova *Knihy džunglí*, Štorchovi *Lovci mamutů*, atd.)

S motivem smrti a umírání bývá často spojeno i téma posledního obřadu. Naposledy provázíme toho, koho jsme znali a měli rádi, a připojujeme pěkné vzpomínky. V knize Markéty Zinnerové *Princezna z třešňového království*, určené předškolním dětem a čtenářům mladšího školního věku, holčička Pavlínka podniká se svým bílým chundelatým pejskem Šmudlou objevné výpravy. Autorce se citlivým způsobem podařilo spojit průzračný svět dětství s tématem stárí a smrti. Smrt je nepochopitelná a vzdálená. Pavlínka se stává svědkem venkovského pohřbu, prožívá svou katarzi, ale její smutek zmírní poznání, že zemřela cizí babička. „*Krásná hudba zavanula silněji. Proti modrému nebi vyšla řádka lidí. Všichni si usmysleli černé kabáty. Kráčeli důstojně jak černí brouci tesařící a nepovídali si. Pavla se zvědavě zeptala: Kam jdou, pane? Sekáč si nasadil klobouk: Vprovázejí babičku, holčičko. Nesou jí skříň, pošeptala... Proč ji tam vedou? Vzalo ji stárí, holčičko. Pavlínku píchlo hluboko pod krajovým límečkem, jako když si její dlaň vybere tříška.*“⁹⁴

Ve fantasy knihách J. K. Rowlingové se i dnešní generace setkává s motivem smrti, jelikož hlavní hrdina ztrácí své rodiče již jako malé dítě, svého strýce Siriuse pak o něco později a přijde také o svého hlavního ochránce a svůj vzor Albusa Brumbála. Prožitek smrti je spojen s výčitkami svědomí, že hrdina neudělal pro záchranu vše, co mohl. Harryho boj se zlem se opakuje v každém díle, až nakonec opravdu definitivně vítězí dobro. Součástí těchto próz je také pocit samoty a odcizení hlavního hrdiny od okolního světa.⁹⁵

⁹³ TOMEČEK, Jaromír. *Jenom vteřiny*. 2. vydání. Praha: Albatros, 1979. 130 s., str. 38

⁹⁴ ZINNEROVÁ, Markéta. *Princezna z třešňového království*. 1. vydání. Praha: Albatros, 1975., str. 23

⁹⁵ Doktorka Šubrtová píše o motivech smrti v dětské četbě v kapitole *Smrt respektovaná* (str. 17-22), v kapitole *Smrt jako přirozená součást života* (str. 23-45), dále v kapitole *Tajemství života a smrti* (str. 47-70) a v kapitole *Touha po nesmrtelnosti* (str. 71-82) (*Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*).

Pro tuto diplomovou práci jsme hledali současné knihy určené pro děti a mládež, což byl nesnadný úkol, protože takových knih není mnoho. Nakonec jsme zvolili čtyři dětské knihy, které byly napsány během posledních let. Najdeme v nich motivy smrti v různých podobách, každý autor toto obtížné téma uchopil jinak, což je dáno jejich rozdílnými záměry při psaní, ale také zajisté věkem a jejich osobnostmi. Každá ze zvolených knih zastupuje určitou věkovou skupinu dětí, pro kterou je napsána a my díky tomu můžeme komparovat jednotlivé složky a pozorovat určitý vývoj, např. v pojmání smrti. Dvě z knih jsou českého původu, další dvě jsou překlady.

Nejmladším dětem je určena kniha známé české spisovatelky Ivy Procházkové *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*⁹⁶, která byla vydaná v roce 2006. Byla napsaná pro děti od sedmi let. Hlavními postavami jsou zde zvířátka – myška Šupito a lišák Bělobřich.

Další příběh je určen dětem od devíti let. Jde o knihu mexického původu od autora Jorge A. Estrady *Usnula jsem*⁹⁷ vydanou v roce 2010. Hlavní hrdinkou je malá Miroslava, která se dostává do říše mrtvých. Není to však nijak děsivý příběh, jak bychom čekali.

Knihou anglického autora Davida Almonda *Skellig*⁹⁸ (vydaná v roce 2008) se shoduje s předchozí cizojazyčnou knihou v obraze hlavního hrdiny. V této knize je to mladý hoch Michael, který prožije své dobrodružství spolu s vnímavou sousedkou a kamarádkou Mínou a umírajícím andělem.

Poslední kniha, neméně zajímavá, je kniha českého spisovatele a básníka Radka Malého *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*⁹⁹ vydaná v roce 2006. Hlavními hrdiny jsou skřítky s vlastnostmi lidí: stále zasmužilý František a usměvavá Anežka.

Za zmínku jistě stojí také knížka pro nejmladší čtenáře - *Když Dinosaurům někdo umře*¹⁰⁰, podle autorů určená ke společnému čtení dětí a rodičů, kterou do češtiny přeložila Martina Špinková. Knížka nabízí mnoho impulzů k mezigeneračním dialogům a k dalšímu rozvíjení tématu. Formou i obsahem odpovídá Rámcovému vzdělávacímu programu pro předškolní vzdělávání (Vzdělávací oblasti Dítě a jeho psychika, Dítě a ten

⁹⁶ PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2006. 103 s. ISBN 80-00-01558-7

⁹⁷ HOLEČEK, Tomáš. *Usnula jsem*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2010. 76 s. ISBN 978-80-02689-3

⁹⁸ ALMOND, David. *Skellig*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2008. 152 s. ISBN 978-80-204-1528-8

⁹⁹ MALÝ, Radek. *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*. 1. vydání. Praha: Meander, 2006. 56 s. ISBN 80-86283-48-8

¹⁰⁰ BROWN, Laurie Krasny – BROWN, Marc. *Když Dinosaurům někdo umře*. 1. vydání. Praha: Cesta domů, 2010. 32 s. ISBN 978-80-904516-0-5

druhý) i Rámcovému vzdělávacímu programu pro základní vzdělávání (např. průřezové téma Osobnostní a sociální výchova nebo vzdělávací oblast Člověk a jeho svět).

V jednotlivých kapitolách se děti laskavým způsobem dozvídají, co je to být živý: „*Každá bytost se jednou narodí, pak nějaký čas žije a nakonec vždycky její život skončí. Říkáme, že umře. Když žiješ, má tvé tělo plno práce. Dýcháš, hýbeš se, jíš, díváš se, posloucháš, ... Je to krása! Žiješ s ostatními na světě.*“¹⁰¹ Následně se dětem vysvětluje, proč umíráme a za jakých okolností (např. po dlouhé nemoci, hned po narození, po nehodě, ve válkách, při sebevraždě, atd.). Popsán je i fyzický stav smrti: „*Když někdo umře, jeho tělo přestane fungovat. Nehýbá se. Srdce i dech se zastaví. ... Když je někdo mrtvý, vypadá to, jako by spal. Ale nespí. A nemůže se probudit.*“¹⁰²

V dalších kapitolách seznamuje knížka s pocity, které mohou děti při úmrtí někoho blízkého cítit a radí, jak se v takové situaci chovat. „*Když ztratíš někoho milého, koho jsi měl moc rád, je přirozené se zlobit. Vztek je ale potřeba ze sebe dostat ven, jinak bys mohl odradit lidi, kteří tě chtějí a můžou utěšit.*“¹⁰³ Dostatečný důraz kladou autoři také na rozloučení a rituály s ním spojené. Není vynechána ani otázka *Co je po smrti?* „*Smrti a umírání je velmi těžké porozumět. Nejen pro děti. Ani dospělí tomu nerozumějí. Nikdo nevíme, co přijde po smrti, ale téměř každý si to nějak představujeme.*“¹⁰⁴

Krátká publikace dále radí, jak nezapomenout na blízkého, který je již po smrti, závěr knihy tvoří slovníček složitějších pojmů, které by mohly dětem dělat problémy (např. hřbitov, kremace, pitva, vdova, atd.). Knihu doplňují veselé ilustrace dinosaurů rodinky a komiksové ztvárnění částí knihy (viz. příloha I). Myslím, že kniha plní svůj účel. Skrze rodinku dinosaurů jednoduchým jazykem zodpovídá palčivé otázky, které děti mohou trápit. Dospělé a děti by její čtení mohlo svést dohromady a vyvolat diskuzi, na níž si málokdo sám od sebe troufne. Kniha je jistě dobrým pomocníkem.

¹⁰¹ Tamtéž, str. 4-5

¹⁰² Tamtéž, str. 10-11

¹⁰³ Tamtéž, str. 16

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 28

7.1 Myši patří do nebe...ale jenom na skok

Přední česká prozaička Iva Procházková (narozena v roce 1953), dcera spisovatele Jana Procházky, se věnuje převážně psaní knih pro děti a mládež, ale píše také divadelní a televizní scénáře a beletrii pro dospělé. Jedenáct exilových let prožila v Rakousku a Německu, kde si jí také velmi váží. V roce 2007 mimo jiné získala Magnesii Literu za dětskou knihu *Myši patří do nebe*.¹⁰⁵ Knihu ilustrovala Markéta Prachatická, jejíž obrázky zvířat, ačkoliv jsou černobílé, vystihují veselý a laskavý tón celého příběhu (viz. obr. 4).

Spisovatelka dětskému čtenáři předkládá příběh ze zvířecí říše odehrávající se v reálné době a na reálném místě. Zvířata žijící v lese mají běžné starosti, musí si shánět každý den potravu, mají přirozené nepřátele, a proto si také musí neustále dávat pozor. Příběh začíná zdánlivým paradoxem, jelikož hlavní hrdinka myš Šupito umírá při pádu ze strže právě ve chvíli, když ji pronásleduje její úhlavní nepřítel lišák Bělobřich. Myška otvírá oči a je zmatená: „*Jsem už mrtvá, nebo jsem ještě živá? zašeptala Šupito s očima pevně sevřenými hrůzou. Nikdo jí neodpověděl, a tak se rozhodla, že oči otevře a podívá se.*“¹⁰⁶

Vidí na dně hluboké rokle šedou myšku a nabádá ji, aby rychle před Bělobřichem utekla. Myš se samozřejmě nehýbe. Myška Šupito si vůbec svou smrt neuvědomuje a nepřipouští. Najednou se vedle ní objevuje mrtvá sestřenice Žerebrouky a strýc Šmajda (jména zvířat odpovídají jejich typickým znakům či vlastnostem), aby jí ukázali další cestu. Strýc Šmajda popisuje místo, kam mají namířeno slovy: „*Někdo mu říká nebe, někdo zase jinak – na jménu nezáleží. ...Důležitější je, že se tam dostane každá správná myš, když umře. ...A ty jsi byla taky myš jaksepatří, pokud mě neplete paměť!*“¹⁰⁷

Teprve nyní si myška blíže prohlídí nehybné tělo na dně rokle a poznává v něm sebe (na čele má malý černý flíček ve tvaru oříšku) a konečně pochopí, že je opravdu mrtvá. Šupito po tomto zjištění zesmutní, ale její průvodci jí vysvětlují, že co bylo, bylo a nemá si s tím dále lámat hlavu. K myšce Šupito přišla smrt náhle a rychle, aniž si ji stihla uvědomit nebo se na ní připravit. Vezme ji, ale takovou jaká je a od svého života

¹⁰⁵ Iva Procházková [online]. [cit. 2012-03-25]. Dostupné z: <http://ivaprochazkova.com/>

¹⁰⁶ PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2006. 103 s. ISBN 80-00-01558-7, str. 8

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 9

se dokáže oprostít a jít za novými zážitky, protože smrt v této knize je pouhým začátkem, nikoliv koncem.

Novou situaci si myška náležitě užívá, je nadšená, že umí létat a všímá si svého průsvitného kožíšku kouřově šedé barvy. Její dva průvodci světélkují zeleně a růžově. Vznáší se společně ruku v ruce vzhůru, posléze prolétávají jakousi mlhou a nakonec se ocitají v lodičce z kůry na jezeru Rozloučení, jehož význam vystihuje jeho název. Zvířata se mají za dobu cesty po vodě rozloučit s předchozím životem a uzavřít ho. Mění se také čas, je prakticky nehnutý, vypadá to, že se úplně zastavil. Autorka dodržuje obecnou představu o tom, že „nebe“ je nahoře, také přechod na druhý břeh do světa mrtvých pomocí lodi a vody je nám známý z mýtů a lidových představ.

Na druhém břehu se řadila všechna zvířata do dlouhé fronty, která vedla ke Koží bráně. Dozvídáme se, že nejmenší zvířata, jako myši, motýli, ještěrky apod. mají pro vstup tuto bránu, další zvířata, třeba drobné šelmy jako kuny, kočky a lasičky, zase bránu jinou atd. Společná brána pro všechny je vyloučená, jelikož se zatím nezbavili svých zavedených zvyků a reflexů. „*Podívej, já třeba pořád ještě šmajdám, a přitom už žádné opravdové nohy nemám. A tady tvoje sestřenka se pořád ještě rozhlíží po broucích, i když ji hlad dávno netrápí. Kdybys stála ve frontě vedle kočky nebo třeba sovy, zbytečně by ses bála.*“¹⁰⁸

Podobně jako svatý Petr u brány nebeské, stojí zde jako správce brány koza. Má k dispozici hlávkou zelí, ze které čte hříchy a dobré skutky. Přestože myška Šupito pociťuje strach, že není tak dobrá pro vstup, koza ji ubezpečuje, že ano, a propouští ji dovnitř. Podobnost s křesťanským vstupem do nebe nelze přehlédnout. Následující vývoj událostí nám může naznačit dotaz kozy: „*Jsi tady poprvé?*“ a její poznámka „*Ještě se uvidíme.*“¹⁰⁹

Od kozy dostává myška mýdlo a ručník, protože další vstup je pouze přes koupelnu. S myškou se loučí její dva průvodci, jelikož dál už musí pokračovat sama. Myška Šupito vstupuje s obavami skrz bránu na druhou stranu a po cestě vedoucí prostředkem louky se dostává k lesu. Další cestu jí poradí strakapoud a připomíná jí, že nemusí již jen běhat, ale má novou moc létat.

Koupelna je dalším očištným prvkem na přechodu mezi fyzickým světem živých a duchovním světem mrtvých. Může připomínat křest či rituální koupel. Krokodýl pomáhá překonat myšce původní strach a nechut ke koupání. Také je z jeho nezištné

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 17-18

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 19, 21

pomoci vidět, že zvířata v jezírku ze sebe smývají zavedené zvyky a obavy. Nikdo již není predátor a nikdo lovená oběť. Myška získává zářivě žlutou barvu a moc se sama sobě líbí. V následujícím rozhovoru myška zjišťuje, že se vrátit za živými nemůže, i když vyřkne touhu navštívit svého známého křečka. „*Obávám se, že to nepůjde, mírnil její nadšení krokodýl. Jsi přece mrtvá, a křeček je naživu – neviděl by tě. ... Tak už je to zařízeno, že nás živí nemůžou vidět.*“¹¹⁰

Myšku Šupito následně vyhledá vlaštovka, aby jí doprovodila k Hlavové hoře, kde na ni údajně někdo čekal. Hlavová hora bylo klubko stočených hadů, těsně k sobě zavinitých tak, že jim koukaly jen hlavy. Zde se setkává se svým zemřelým přítelem slepýšem. Ten myšku přivádí do obrovské jeskyně se spoustou houpaček, prolézaček a kolotočů, kde si Šupito náležitě užívá veškerých nabízených možností. Zde se také poprvé potkává se svým nepřítelem lišákem Bělobřichem, který zemřel jen den po ní, když skončil v pasti, kterou tam nechali lidé.

Šupito zapomíná, že ve zvířecím nebi jsou si všichni rovni a prchá před Bělobřichem podle svým instinktů a strachu. Ten jí vše připomíná: „*Tady se lhát nedá a ani není proč! Nevšimla sis, že tu nikdo nemá hlad, nikdo nikoho nehoní a nikdo na nikoho nečíhá?*“¹¹¹ I přesto myška nedokáže přijmout tento fakt a odmítá lišákovu nabídku na přátelství. Nakonec se z nich však přece jen stávají nejlepší přátelé a užívají si atrakcí v bezpečí jeskyně společně.

Jak jsme již uvedli, vládne ve „zvířecím nebi“ jakési bezčasí, což ještě zdůrazňuje trvalost a neměnnost stavu po smrti. „*Čas ubíhal. Vlastně neubíhal, s časem se tu dělo něco prapodivného. Neběžel, neplynul, nevlekl se – jako by vůbec nebyl. A pokud byl, neměl žádnou moc.*“¹¹² Ani v okolní přírodě se nic neměnilo, neměnily se roční období, pořád byla všeho hojnost, všude byla stálá zeleň a slunce svítilo nepřetržitě. Nebyl zde vidět koloběh života, tak jak ho zvířata znala z lesa. Zvířata sice žila v klidu a v nekonečné zábavě, ale i ta dokáže být stereotypem.

Šupito potkává i další bývalé obyvatele lesa, které dříve znala. Ježek Dupejakokůň prosí myšku za odpuštění, omlouvá se, že jí pomlouval a byl hlučný. Šupito jeho omluvy přijímá, ale nechápe, proč se tím ježek v nebi zabývá. „*A nebudeš se mi mstít? ... Jak bych se ti mohla mstít? Kdy? A jaký život by ti to mohlo ztrpčit, když žádný nemáš? No přece ten příští.*“¹¹³ I zde nacházíme odkaz na pozdější události.

¹¹⁰ Tamtéž, str. 30

¹¹¹ Tamtéž, str. 41

¹¹² Tamtéž, str. 53

¹¹³ Tamtéž, str. 56

Oba přátelé navštěvuje korela a předává jim lístky do kina. Kino se nacházelo v těle velryby na břehu moře. Každý z příchozích si vlezl do jedné promítací kóje, kde sledovali jednotlivé závažné chvíle svého života. „*Ačkoli byla jenom divák, bušilo jí srdce a cítila stejné ulehčení jako tenkrát v dětství. Bylo to úžasné – kino jí dokázalo vrátit události a pocity, na které dávno zapomněla.*“¹¹⁴ Šupito si díky promítání uvědomuje, že jí chybí život, že věčná zábava prostě není to pravé, chybí jí změna, koloběh života a roku. Uvědomuje si, že odměna a štěstí je nejsladší, když přijde po nebezpečí a snažení. Prosí tedy o to, aby mohla dostat ještě jeden život a jelikož chce dál kamarádit s lišákem Bělobřichem, oba se nezávisle na sobě rozhodují, že se chtějí narodit sobě blíž, myška jako liška a obráceně.

Z kina odchází všechna zvířata ponořená do svých myšlenek, je vidět, že každý má za sebou určitá rozhodnutí. Naši hrdinové si navzájem svěří to, že se chtějí oba vrátit zpátky do jejich známého lesa a další kroky naberou rychlý spád. Naposledy si vychutnají všechny houpačky a zahrají si všechny hry, rozloučí se se známými a vydávají se společně na cestu. Jsou oba nervózní, ale zároveň se moc těší. Všichni, kteří zatouží vrátit se do života, nastupují na parník na břehu jezera Rozloučení.

Během plavby napět se také oba svěřili s přáním narodit se jako ten druhý a oba z toho byli velmi zkrouteni. Pak ale přišla mlha a vítr a pak už nebylo nic. V příběhu nás náhle autorka přivádí do lesní idylky, hlavní hrdinové jsou sice v jiných tělech, ale stále nerozluční kamarádi, splnili sliby, které si dali v posmrtném životě.

Autorka vkládá důležité informace o smrti do dialogů zvířat, takže se je dozvídáme jakoby mimochodem, vypravěč je nepřítomen. Smrt je v tomto příběhu zobrazena jako velká tragédie, která ukončuje zajímavý život. Ovlivňuje také životy (i posmrtné životy) jiných zvířat (např. Bělobřich nerad na svou smrt vzpomíná, protože byla bolestivá; ropuchu Rušínoc přejelo několik aut a od té doby má pocuchané nervy, atd.). Autorka v podstatě nechává hrdiny žít v nesmrtnosti a v neustálé reinkarnaci, při níž se ale pokaždé mohou v kině poučit ze svých chyb: „*Příště budu chytřejší a zalezu pod břeh, mumlal. Přece nejsem hlupák, abych dělal stejné chyby znovu a znovu! Takhle naletět! Jako nějaký čtyřdenní ráček, kterému ještě teče bahno po bradě! Ne, ne, teď všechno vím a příště budu daleko chytřejší...*“¹¹⁵ Malý čtenář v příběhu najde naději a úlevu, že smrt není konečná, což možná není nejšťastnější pohled.¹¹⁶

¹¹⁴ Tamtéž, str. 70

¹¹⁵ Tamtéž, str. 66

¹¹⁶ Interpretací knihy *Myši patří do nebe* se zabývá doktorka Milena Šubrtová v kapitole *Život jako volba* v knize *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*, str. 77-80

Myška Šupito je zobrazena jako srdečná a hodná myš, která má ráda svou houpačku na bříze, závody se slepýšem a legraci obecně. Nemá pouze ráda, když o ní někdo říká, že je milá, protože toto slovo pro ni má význam nijaká. Lišák Bělobřich je povahově velmi blízký myšce Šupito, jelikož je stejně veselý a upřímný jako ona a spojuje je láska k houpání. I díky tomu jsou z nich nejlepší přátelé. Také mu vadí, když někdo komolí jeho jméno.

Hlavní hrdinové prožili svůj život v lese a jeho okolí „*Před ním se ježily vysoké jedle a borovice. ...V tom už v hudbě rozeznala jednotlivé tóny: šumění stromů, křik ptáků a hvízdání větru.*“¹¹⁷ Les byl místem her, ale hlavně reálného života, vždyť se myš musela neustále obávat právě útoku od lišáka Bělobřicha a dalších predátorů. Po smrti se oba dostávají do nebeské říše, která vypadá podobně, jako les ve kterém vyrůstali. „*Za bránou se prostírala louka a na ní se klikatila pěšinka mezi kapradím. Vedla k vysokým borovicím. Vypadalo to podobně jako za hájovnou, takže Šupito ze sebe brzy setřásla všechnu úzkost.*“¹¹⁸

V příběhu se objevují ironické a úsměvné prvky např. autorkou vytvořená jména zvířat (pták Vidínás, myš Všudevleze, atd.), neologismy (okačtvrtník, nemyškuj, apod.), přetransformované frazémy do zvířecí říše (ani co by se za drápek vešlo, běžet rovnou za zobákem, atd.). Nejvíce ironicky působí samotný konec příběhu, neboť se oba hlavní hrdinové rozhodli ze své vlastní vůle podstoupit svému nejlepšímu příteli oběť, vše nakonec končí tak, jak ani jeden z nich nečekal.

7.2 Usnula jsem

Příběh o malé Miroslavě vymyslel mexický spisovatel Jorge A. Estrada, v Čechách ho převedla do podoby animovaného filmu animátorka a režisérka Kristina Dufková s pomocí scénáristy Tomáše Holečka.

Kniha je zajímavá nejen svým zvláštním původem, ale i ilustracemi výše uvedené animátorky Kristiny Dufkové, které byli použity i pro filmovou předlohu knihy. Původně studentský film získal ocenění v roce 2009 na třeboňském AniFestu jako nejlepší český animovaný film.

¹¹⁷ PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Myši patří do nebe... ale jenom na skok*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2006. 103 s. ISBN 80-00-01558-7, str. 67

¹¹⁸ Tamtéž, str. 23

V ilustracích převažují zdánlivě smutné tmavé rozmazané barvy, které by v běžném užití působily velmi depresivně a tíživě, nikoliv však v tomto případě. Zde působí mysticky, zvláště. Obrázky koster zemřelých lidí jsou veselé, barevné. Velmi oceňuji ilustrátorčin působivý smysl pro detaily (létající kostry ptáků, číslování stránek,...). Celkové ztvárnění zanechává příjemné pocity s příchutí originality (viz. obr. 7).

Příběh (převedený do knižní podoby Tomášem Holečkem) je inspirován starou mexickou legendou, která vypráví, že ten, kdo usne na hrobě, se probudí ve světě mrtvých. Hlavní hrdinku Miroslavu budí maminka do tmavého rána. Miroslavě se vstávat nechce, je ospalá a možná i to je příčinou dalšího vývoje. Celá rodina se chystá na pohřeb oblíbené tetičky Sofie. „*Teta Sofie odešla. Musíme se s ní rozloučit. A kam odešla? Do nebe, řekne po chvíli maminka. ... Do nebe? Ta se má. ...Teta Sofie byla skvělá, v nebi se jí určitě bude líbit.*“¹¹⁹ Jak je z úryvku patrné, Miroslava po zesulé tetě netruchlí, dokonce se zdá, že jí trochu závidí. Krásně se oblékne, aby pro tetu vypadala hezky a udělala jí radost. Zvláštní je jistě Miroslavina fantazijní představa, jak se tetička prochází po měsíci a v jednom z kráterů si dává ranní koupel.

Společně s rodiči chvatně přichází na hřbitov Obregón, jeden z nejstarších hřbitovů v Mexiku. Miroslava je z něho unešena, jelikož jí připadá jako malé městečko se spoustou květin, ozdob a mozaiek. Hroby nejsou šedivé ani ponuré jako na našich hřbitovech, v Mexiku totiž vypadají hroby jako domečky s okénky, římsami a jsou obložené drobnými dárky od vzpomínajících příbuzných. Smrt je chápána spíše jako odraz života, jako pokračování na jiném místě oproštěném od všech strastí a smutků. Pohřby souvisí se zábavou, dobrým pitím a jídlem, se společností rodiny a blízkých přátel, odtud právě plyne charakter mexického svátku mrtvých.

Miroslava se na pohřbu nudí, a proto se jde podívat dál do okolí, pozoruje různé hroby a je jimi nadšena. Dostává se k místu posledního odpočinku Doni Josefíny, na kterém je překrásná květina. Miroslava přičichá a těžká vůně ji omámí, ona uléhá na hrob a nevědoma si staré legendy usíná na něm. Rázem se ocitá ve světě mrtvých, v domku Doni Josefíny a její kočky. Zde se seznámí se svou těžkou situací, dozví se o legendě a poprvé uvidí obyvatele říše mrtvých – kostry. Doña Josefína je nepříjemná osoba, má radost, že získala takhle lehce služebnou a těší se, že jí bude Miroslava sloužit navěky. Tento obraz působí děsivě a bezvýchodně.

¹¹⁹ HOLEČEK, Tomáš. *Usnula jsem*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2010. 76 s. ISBN 978-80-02689-3, str. 8-10

Dívka z hrobu utíká, dostává se „ven“. Zaujme ji zvláštní světlo, které jakoby vycházelo od tisíců neviditelných svíček. Není zde ani den ani noc. Místo nebe zde mají hlínu, ze které visí kořeny a kameny, je tedy jasné, že se Miroslava ocitá v jakémisi podzemním světě. Atmosféra je zde opravdu tíživá: *„Je tu zvláštní ticho. Když Miroslava došlápne na zem, skoro to není slyšet, jako by tu všechny zvuky byly tlumené. Je tu ticho jako v hrobě.“*¹²⁰

Potkává na cestičce mezi domy další obyvatele země mrtvých. Všichni vypadají přesně tak, jak zemřeli, prochází se se sekyrou zaseknutou v zádech, s dírou v bříše, celí v plamenech,...Miroslava se však přestává bát, připadá jí to jako při svátku mrtvých, kdy člověk potkává na ulicích kostry a lebky a bere to za samozřejmost.

Dívka běží ke hrobu své tety, aby ji požádala o ochranu a pomoc, jenže teta ještě v hrobě není. Když se Miroslava cítí úplně na dně a propadá smutku, přichází pomoc v podobě Siláka, který se jí ujme a provází Miroslavu celým příběhem. Silák je dobromyslný hromotluk. *„Vždyť on snad vůbec nemá krk. Malá kulatá hlava mu sedí přímo mezi rameny, jako by ji tam někdo zatlačil.“*¹²¹

S řešením jejího problému si ale ani on neví rady a tak bere svou malou kamarádku k lidem mnohem moudřejším a znalejším. Siamská dvojčata - bratři Obregóni jsou nejstarší obyvatelé hřbitova a poradí Miroslavě jedinou možnost úniku: *„Ten, kdo usne na hrobě zemřelého, propadá se do říše mrtvých. Na vysvobození pouze jednu možnost má, první slzu umrlce musí zachytit a vypít, to vše pak dříve, než poslední hrst hlíny rakev zasype a než zvony utichnou.“*¹²²

Pro slzu se společně vydají na tržiště, kde se nabízejí různé věci ke koupi např. noční můry, hřbitovní kvítí, lehká zem či jako obcerstvení utopenci nebo rakvičky. Tržiště je centrem ruchu, shonu, vyvolávají se zde nabídky, cinkají peníze. Dojdou ke stánku, kde mají podle Siláka úplně vše. Slzu zemřelého našťestí prodavač vlastní a vyměňuje jí s Miroslavou za její náušnice, hodinky a culíky.

Dívka se rozloučí se Silákem, poděkuje mu a chystá se slzu vypít, jenže přijde dramatický zvrat – na tržiště vjíždí Doña Josefína na svém kolečkovém křesle a rozbíjí skleničku se slzou zemřelého, navíc odtáhne Miroslavu do svého domku a konečně si užívá jejího obsluhování.

Silák na svou živou kamarádku ani teď nezapomíná a rychle přemýšlí, jak jí pomoci. Napadne ho poslední možnost – teta Sofie. Běží do jejího zatím prázdného

¹²⁰ Tamtéž, str. 24-26

¹²¹ Tamtéž, str. 30

¹²² Tamtéž, str. 44

domku, leze na střeche do jakéhosi „meziprostoru“, kde se mrtví loučí se svými nejbližšími a užívají si svůj pohřeb, a posléze se odtud odeberou dolů do světa mrtvých. Tento prostor trochu připomíná křesťanské čekání před nebeskou bránou. V tomto případě však nevede nahoru do nebe, ale dolů. Silák nachází tetu tančící na své rakvi, zpívající písničky, které z vrchu poslouchá a směje se.

Silák vše Sofii vysvětlí, ta pomoc své neteři neodmítne a oba se vydávají do domu Doni Josefíny. Vystává však další problém. Teta již padesát let nebrečela, jelikož je učiněný optimista, vše se jí líbí a všemu se směje, takže je pro ni nepředstavitelné dát Miroslavě svou slzu. Obyvatelé podivné země mrtvých se sejdou a všichni vypráví tetě Sofii příběhy své smrti, ve snaze ji rozplakat. Té však příběhy, přes urputnou snahu všech, přijdou spíše zábavné a stále více se směje. *„My jsme sestry. Obě jsme si našly chlapce, jenže jsme za nimi neměly chodit do práce. A co dělají? Zeptá se teta Sofie. V tu chvíli se sestry vznesou metr do výšky a najednou je vidět, že jsou obě dvě nabodnuté každá na jednom rohu býka.“*¹²³

Naštěstí i při smíchu se tvoří slzy, a tak se Miroslava té své dočká. Dokonce je zde řečeno, že slzy štěstí a smíchu jsou mnohem cennější než slzy smutku. V poslední napínavou chvíli, kdy už odbíjejí zvony, ji Miroslava spolkne a rázem vše okolo ztichne a začínají se dít zvláštní věci. Miroslava se ještě stihne se všemi rychle rozloučit a nějaká nadpřirozená síla ji unáší pryč. Miroslava se vznáší a zavírá oči. Zesponu ji provází srdečná loučení přicházející z velké dálky. Návrat připomíná vyprávění pacientů přeživších tzv. klinickou smrt: *„Pak už ji ale něco unáší, cítí podivnou lehkost, vznáší se a krásný pocit jí až zavírá oči. Odněkud zesponu jakoby ze snu ještě slyší, jak všichni volají.“*¹²⁴

Hlavní hrdinka se probírá zpátky na zemi a má velikou radost. Čtenář má pocit, že vše byl pouhý sen, ale autoři nás přesvědčují, že se vše Miroslavě nezdálo. Chybí jí totiž jak vyměněné náušnice, hodinky tak i culíky.

Ačkoli se to na první pohled nemusí zdát, příběh je veselý, optimistický, k čemuž přispívá i dobrý konec. Hlavní hrdinka je v podstatě obyčejná malá holčička, její neobyčejnost se ale ukazuje v neobvyklé fantazii a také v osudu, který prožije. Je nesmírně statečná a odhodlaná se jednoduše nevzdat navzdory špatným okolnostem. V podzemním světě potkává v podstatě samé hodné lidi, kteří se jí snaží pomoci, až na sobeckou a zlou Doňu Josefínu, připomínající záporné postavy z jiných pohádek.

¹²³ Tamtéž, str. 66

¹²⁴ Tamtéž, str. 72

Motiv smrti se objevuje hned v úvodu knihy, kdy se dozvídáme, že zemřela oblíbená tetička Sofie. Miroslava však tento fakt přijímá přesně podle reálného chování dětí jako skutečnost a nevidí na smrti nic strašného. Neobvykle je, jak jsme již uvedli, zobrazen svět mrtvých, je totiž odrazem života nahoře, postavy dále žijí své životy a přináší si ze světa živých své charaktery.

Další motiv smrti je ústředním tématem celé knihy, tedy již zmíněná stará mexická legenda o probuzení se ve světě mrtvých. Jak sama kniha a její vyústění nabízí, nic není nemožné a alespoň v této dětské knize může hlavní představitel bojovat s nepřízní osudu a změnit tak svůj život.

Celá kniha disponuje přirozeným jazykem, hlavní hrdince přisoudili autoři přirozené dětské dotazy a dětskou zvědavost. Humor v tomto příběhu také nechybí, například produkty na tržišti – rakvičky, utopenci, lehká zem, noční můry, krmení pro kočky v podobě kostřiček myší, atd. Humorně je zobrazena celkově i teta Sofie, která je velmi veselý člověk. Užívá si plnými doušky svého pohřbu, poskakuje při něm v rakvi a z plna hrdla zpívá oblíbené písničky.

7.3 Skellig

Tuto dětskou knihu napsal jako svou prvotinu David Almond (narozený v roce 1951). Anglicky píšící spisovatel začal sice netypicky psát knihy až těsně před padesátým rokem, pozdější nástup však neubral autorovi na originalitě a jeho knihy jsou ve světě velmi oceňované. Získal britskou medaili Andrewa Carnegieho, Whitbreadovu cenu a v roce 2010 obdržel cenu Hanse Christana Andersena.¹²⁵ V Anglii tato kniha vyšla v roce 1998, u nás vychází od roku 2000 pod názvem Tajemný Skellig, nově nyní pod názvem původním Skellig.

Vydání z roku 2008, ze kterého pro tuto práci čerpáme, přeložila pro české čtenáře Veronika Volhejnová, která má za sebou již velké množství překladů například v oblasti sci-fi literatury *Hlídka* - Arthur Charles Clarke, *Sbohem země* – Isaac Asimov a další, z dětské tvorby je to například série *Deníků Adriana Molea* od Sue Townsendové či u dětí dnes velmi oblíbené *Deníky malého poseřoutky* od Jeffa Kinneyho.

¹²⁵ FIALA, Daniel. Databáze knih [online]. [cit. 2012-03-15]. Dostupné z: <http://www.databazeknih.cz/zivotopis/david-almond-3947>

Hlavním hrdinou této knihy je desetiletý Michal, obyčejný kluk, který chodí pravidelně do školy, má dva nejlepší přátele Coota a Leakyho, je skvělý ve fotbale, který ho velmi baví. Žije svůj poklidný život, ale to se má brzy změnit. Michalovi rodiče se na konci zimy rozhodli přestěhovat do Falconer Road. V knize se vlastně neříká, jaký k tomu měli důvod, zřejmě chtěli vlastnit velký dům se zahradou, jak si to rodiče představují. Záhy však přicházejí komplikace, předčasně na svět přichází Michalova sestřička.

Rodina se nastěhuje do nově koupeného domu po bývalém majiteli, starém Erniem Myerseovi. Zde se poprvé setkáváme s motivem smrti. Ernie byl starý muž, který žil osamělý život, v domě také zemřel. Jeho mrtvé tělo objevili lidé až po týdnů, když ho našli pod stolem v kuchyni. Je zde zobrazena osamělost starého člověka, o kterého se neměl kdo starat. Vidíme přirozené fyzické důsledky stáří: „..., i když jsme přišli do jídelny a tam v rohu za překližkovou zástěnou stál starý prasklý záchod. ...ke konci už Eddie nedokázal vyjít schody. Snesli mu sem postel a namontovali záchod, aby to měl snazší.“¹²⁶ Smrt starého muže je prezentována jako přirozený vývoj života a Michal to tak také bere. Jen realitní makléř Stone, když jim historku vypráví, sám dělá z této věci něco nepřirozeného a tajného: „on nám místo toho pošeptal...Stone po mně koukal, jako by chtěl naznačit, že já bych o takovýchhle věcech neměl nic vědět.“¹²⁷

Dům je ve velmi špatném stavu, jelikož starý pán se o něj nemohl náležitě starat, a tak rodina ihned začíná všechno vyklízet a malovat. Bohužel se předčasně narodilo druhé dítě a vyskytly se u něho velké zdravotní komplikace. Prakticky od počátku knihy nad malou sestřičkou visí přízrak smrti.

Hned v první kapitole nám odkrývá autor dopředu děj, a my se dozvídáme o něčem či někom, co našel Michal v neděli odpoledne v garáži: „Vypadalo to, jako by tam byl odjakživa. Byl špinavý, bledý a vysušený a já jsem si myslel, že je mrtvý. Ale to jsem se tedy pořádně pletl. Brzo mi začalo být jasné, jak to s ním je doopravdy a že druhý takový tvor jako on na světě nebyl a není.“¹²⁸

Druhá kapitola nás vrací v čase do nedělního rána, kdy se Michal snaží podívat do garáže na zahradě. Je to taková ztrouchnivělá rozpadající se budova, plná starých krámů, nábytku, beden a dalších věcí. Samozřejmě právě taková tajemná místa přitahují pozornost malých zvědavých dětí, což Michal jistě je. Přes veškeré zákazy rodičů a přes

¹²⁶ ALMOND, David. *Skellig*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2008. 152 s. ISBN 978-80-204-1528-8, str.

7

¹²⁷ Tamtéž, str. 7

¹²⁸ Tamtéž, str. 6

nebezpečnost rozpadlé garáže se na druhý pokus dostává dovnitř a dochází k prvnímu setkání s neznámým tvorem. Jejich setkání je ze strany podivného tvora chladné, jen tiše sedí opřený o stěnu, zaprášený pavučinami a ptá se, co Michal chce. Více si nestačí říci, tatínek Michala hledá. To však nezabrání Michalovi, aby ustavičně přemýšlel, co neznámý v garáži dělá a co je vůbec zač. Také uvažuje, zda si má nechat toto tajemství pro sebe nebo o něm říct rodičům nebo nejlepším kamarádům.

Do rodiny dochází doktor Dan, který dohlíží na zdravotní stav miminka. Michal mu přezdívá doktor Smrtka, má totiž šedou tvář, na ruce černé skvrny a vůbec se neusmívá. Z toho je jasné, jak si Michal představuje smrt samotnou. Michal má krásný vztah ke své sestře, chodí se jí často dotýkat, chovat, poslouchá její dech, přemýšlí o její smrti. Trápí ho, když je sestra v nemocnici a přeje si, aby se co nejdříve uzdravila. Dokonce později dochází k určitému propojení a on má pocit, jakoby cítil tlukot jejího srdíčka vedle svého. Stav malé sestry se náhle zhoršuje a ona musí na několik dní zpátky do nemocnice. Táta s Michalem to berou jako výzvu a snaží se, co nejrychleji dům opravit, Michal přestane na pár dní chodit do školy. „*Myslím, že vlastně nikdy úplně neodešla z nebe a nedostala se až dolů na zem... Možná proto jí dělá takové potíže tady zůstat, dodala.*“¹²⁹ Tyto věty dokonale vystihují stav malé sestřičky. Je stále na hranici mezi životem a smrtí.

Se smrtí se setkává Michal i v podobě mrtvých holubů, které při vyklízení našel otec za topením. Jeden z ptáků ležel dlouho pod nánosem sazí a časem se za něj stala zkamenělina. Při druhém setkání se zvláštním tvorem již dochází k rozhovoru, i když tvor je stejně pořád zatvrzelý, mrzutý a odmítá Michalovu společnost. „*Zasmál se, ale neusmál.*“¹³⁰ Tvor si žádá jen aspirin a tajemná čísla 27 a 53. Při večeři Michalovi dochází, že tato čísla jsou čísla jídel z nedaleké čínské restaurace. Ihned si je objednává a schovává své nedojedené zbytky, aby je k ránu odnesl neznámému spolu s aspirinem. Tvor vysvětluje, že má artritidu, která změní kosti v kámen a ty se pak rozdrolí. Michal vidí jeho oteklé klouby a navíc si sáhne na jeho záda a ucítí cosi jako složená křídla.

Michalovou novou kamarádkou se stává výjimečná sousedka Mína. Pomáhá Michalovi na svět pohlížet z jiného úhlu, poslouchat zvuky přírody a věřit, že se můžou stávat i zvláštní nadpřirozené věci. Mína nechodí do školy, ale učí se doma s maminkou. „*Byla drobná a měla vlasy černé jako uhlí a takové ty oči, co vždycky vypadají, jako by*

¹²⁹ Tamtéž, str. 37

¹³⁰ Tamtéž, str. 21

vám viděly až do žaludku.“¹³¹ Mína je velmi vnímavé děvčátko, zajímá se mimo jiné o ptáky, kreslí je a ochraňuje. Té jediné se Michal svěřil se svým tajemstvím a sdílí ho tak spolu. Mína Michalovi ukazuje k večeru půdu starého domu, který zdědila po svém dědečkovi, kde sídlí sovy a v noci vylétají na lov.

Michal jí na oplátku přivede za neznámou bytostí do jejich garáže. Oba se mu snaží pomoci, Michal se od doktora v nemocnici dozvídá, že nejlepší lék na artritidu je dobrá mysl, tresčí olej a hlavně se nemocný musí hýbat. Odvádí tedy Skelliga, jak se jim konečně tvor představil, do domu po Mínině dědečkovi, protože garáž se bude kvůli její nebezpečnosti již brzy bourat. Před příchodem Michala a Míny byl Skellig rozhodnutý čekat, až zemře, jedl jen mrtvé mouchy, pavouky a myši. Nechce, aby mu kdokoliv pomáhal. Nakonec naštěstí přijímá pomoc dvou malých přátel a nechá se přesunout. Díky jejich starostlivé péči brzy zesílí a získává dobrou mysl, která je nejdůležitější pro uzdravení.

Jedné noci prožijí společně zvláštní zážitek. Chytili se se Skelligem za ruce a pak se pomalu začali otáčet, až dochází k určitému propojení všech tří osob. Cítili navzájem svá srdce a pod nohama jim po chvíli zmizí prkna podlahy. Michal na okamžik spatří přízrak křídel na Míniných zádech a posléze pocítí, jak i jemu rostou křídla. Sám Skellig pak přiznává svou identitu „*Ale jak to, že je ti teď takhle? zeptal jsem se. Přitiskl si prst na rty. Sovy a andělé, zašeptal.*“¹³²

Působivě autor objasňuje původ a význam lopatek v lidském těle: „*Říká se, že lopatky jsou místa, kde jsme měli křídla, když jsme ještě byli andělé, řekla. A že tam taky ta křídla jednou znova narostou.*“¹³³ Tato teorie popírá evoluční teorii, kterou se Michal učí zrovna ve škole. Díky Míně a novým zážitkům Michal přestává jen čistě přejímat sdělované informace, ale přemýšlí nad nimi.

Miminko se bohužel neuzdravuje a tak lékaři musí přistoupit k operaci srdce. Ve chvíli, kdy operovali srdce malé sestry, pocítil Michal slabost a najednou necítil vedle svého srdce to její. Michal se proto bál, že sestřička zemřela. Ta naštěstí operaci zdárně vydržela a její stav se začne zlepšovat. V tu chvíli, kdy Michal omdlel a přestal cítit její tlukot, doktoři prý na moment holčičku ztratili. Michalova maminka poté popisuje svůj údajný sen. Viděla v něm Skelliga, jak bere holčičku do náručí, dlouze se dívají sobě navzájem do očí a pak se začal otáčet, až se na jejím tělíčku objevila malá průsvitná

¹³¹ Tamtéž, str. 25

¹³² Tamtéž, str. 100

¹³³ Tamtéž, str. 37

křídla. Matka v tu chvíli věděla, že bude malá v pořádku a že vše dobře dopadne. Michal od té doby znovu cítí obě srdce.

Když se naši dva hrdinové vrátili do starého domu, aby donesli Skelligovi jídlo, byl již plný síly. Znovu společně vzletli ze země. V tuto chvíli se vidí naposled. Když navštěvují půdu domu v následujících dnech, již Skelliga nenajdou. Na zemi je vyškrabané srdce a vedle něj Děkuju, S. Uvnitř srdce leží tři pírka, jedno pro Michala, další pro Mínu a poslední pro Michalovu sestřičku.

Michal je malý kluk, kterého původně nezajímalo víc, než fotbal, kamarádi a škola, ale díky své sousedce a kamarádce Míne poznává svět z jiného úhlu, dívá se za jeho hranice. Mína ho naučila poslouchat víc, než co slyší každý z nás, např. spolu poslouchali malá ptáčata v hnízdě na vzdáleném stromě. Nová kamarádka také učí Michala vnímat svět jinak očima pomocí malování a dalších uměleckých činností. Michal velmi miluje svou malou sestru, obává se o její život, a pokud má možnost, tak svou sestru opatruje a hlídá. S rodiči má Michal vřelý láskyplný vztah, i když jejich zákaz vstupu do garáže porušuje, což je typické pro děti jeho věku. Příběh se odehrává v reálném prostředí na okraji města, avšak bližší popis jednotlivých míst chybí.

Lyricky laděný příběh prokládá autor básněmi a citáty od Williama Blakea¹³⁴, které pochází z úst Míny či její maminky, například: „*Ó, v létě ráno do školy jít – to zahání radost mou! Mdlé, kruté oko nad sebou bdít. Zří dívky – povzdechnou, celý den ve straších jsou.*“¹³⁵

Příběh nabádá čtenáře, aby otevřel, stejně jako hlavní hrdina, oči, začal se dívat kolem sebe pozorněji a hlavně, aby věřil i na těžko uvěřitelné věci, protože pak se mohou stát. Autor v běžném reálném životě otevírá dveře dětské fantazii. Připomene nám také, že nemáme zbytečně řešit malichernosti, ale zaměřit se na opravdové hodnoty života.

¹³⁴ Verše Williama Blakea jsou citovány v překladu Jiřího Joska, Zdeňka Hrona a Jaroslava Skalického.

¹³⁵ ALMOND, David. *Skellig*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2008. 152 s. ISBN 978-80-204-1528-8, str. 53

7.4 František z kaštanu, Anežka ze slunečnic

Knihu napsal český básník, autor dětských knížek, překladatel a vysokoškolský učitel Radek Malý (narozený v roce 1977). Mimo jiné vytvořil spolu s Hanou Mikulenkovou učebnice českého jazyka a literatury pro první stupeň základní školy (Prodos, 2004) a také Slabikář. Jeho kniha *Listonoš vítr* získala nominaci na Magnesii Literu a Zlatou stuhu.¹³⁶

Knihu ilustrovala režisérka, výtvarnice animovaných filmů a ilustrátorka Galina Miklínová. Je také autorkou původního kresleného seriálu ČT pro děti *O Kanafáskovi*, za něj získala mnohá čestná uznání a nominace na televizní ceny ELZA, ilustrace vytvořila také k českým překladům série o Harrym Potterovi, nebo ke knize Pavla Šruta *Lichožrouti*.¹³⁷ Ilustrace v knize *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic* působí stejně melancholicky, jako básnické zobrazení Radka Malého. Obě tyto složky se tedy skvěle doplňují a ilustrace dotváří celkový lyrický obraz příběhu. Část knihy, která popisuje děj Františkova románu je stylizovaný do podoby pergamenových listů a styl obrázků se také odlišuje (viz. obr. 11 a 12).

Zdálo by se, že kniha, jejímž hlavním motivem je podzim, bude studená, „mokrá“ a vlezlá jako podzimní počasí, které všichni známe. Autor ale přináší obraz podzimu plného barev, zábavných aktivit (pouštění draka), skvělého jídla a báječného putování, i když s náznakem melancholie. Malé i velké čtenáře přiměje vyjít na louky, do lesů a na pole; zhluboka dýchat a užívat si podzimní ospalou atmosféru. Nečekají nás žádné velké zvraty ani napětí, což by mohlo některým menším čtenářům vadit, vše plyne pomalu, tiše a nutí čtenáře rozjímat a přemýšlet.

Motiv smrti se proplétá celým příběhem, v každé kapitole, jak si ukážeme. Téma je však autorem citlivě podané a snad i čtenářem citlivě přijímaná. Jistě vyvolá v dětech otázky, na které by měli být vnímaví rodiče připraveni. V kontrastu s motivem smrti se velmi často objevuje motiv světla v různých podobách, například představuje symbol záchrany života, radu či ukázání dalšího životního směru.

Jako hlavní hrdinové vystupují skřítky, kteří mají lidské vlastnosti a povahy. Rozumí řeči zvířat i řeči lidské. Lidem se však raději vyhýbají, bojí se jich. Ostatní postavy – zvířata – jsou stavěny do svých tradičních rolí.

¹³⁶ Radek Malý [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://radekmalý.flexum.cz/?cs/curriculum-vitae/>

¹³⁷ Galina Miklínová [online]. [cit. 2012-04-12]. Dostupné z: <http://www.galinamiklinova.cz/bio>

Knihla začíná „vyloupnutím“ Františka ze zeleného ježka kařtanu. Stalo se to za jedné zářijové větrné noci. Za této noci také František získal svou nikdy nekončící rýmu, dozrál, ztmavly mu vlasy a dorostl. Prvních pár dní se živil upíjením mléka výpravčího kočce Klementýně a vykrádáním automatu na žvýkačky. Autor ale jeho konání shovívavě ospravedlňuje, píše: „*Nemějme mu to za zlé, všechny žvýkačky byly stejně dávno tvrdé jako kamení*“¹³⁸. Jeho tehdejší život připomíná život bezdomovce. Čtvrtý den vyráží František vlakem na cestu poznat svět zblízka. Vždy nosí klobouk a kapesník, velký kabát vonící po tabáku a věčně za ním povlává šála.

Ve stejné době se nedaleko nádraží, kde se narodil František, vylíhla ze slupky slunečnicového semínka Anežka. Ta také velmi brzy na slunci povyroste a vydává se do světa za dobrodružstvím. Jak autor uvádí: „*Nemohla se přitom zbavit pocitu, že na ni někde někdo čeká.*“¹³⁹ Pro čtenáře to zní jako příslib následujících událostí. Anežka nosí culíky, má, oproti trošku zasmušilejšímu Františkovi, vždy dobrou náladu, ráda si pohvizduje, nosí šátek kolem krku a mezi předními zuby má od louskání slunečnicových semínek mezírku.

Příběh se vrací k Františkovi, který cestuje přes pole. Kdosi vystřelí a všechna zvířata se rozuteče. František se vyptává zajíce na cestu, ale „*bílé zaječí pířko zmizelo kdesi v sousední brázdě*“¹⁴⁰. Malý hrdina bloudí kukuřicí a začíná se stmívat, do své blízkosti ho naláká zvláštní světlo. Zde se poprvé objevuje motiv světla jako ukazatel směru cesty. František nachází obrovskou mořskou lasturu – zěvu, která ukrývá Měsíc stoupající pomalu k nebi. Měsíc ho pak následuje a hlídá každou další noc.

Ráno ho budí hluk oveček a zvláštní pastýř, aby mu na otázku kudy ven, odpověděl: „*Přijde na to odkud. Ale ven vedou všechny cesty, pokud jsme něco schválně nezapomněli doma. ...Jen se žádná cesta nesmí uspěchat.*“¹⁴¹ Motiv pastýře se v knize ještě objeví, v tomto místě příběhu nejednoznačně radí Františkovi, kudy se vydat na svou cestu.

Anežka utíká před kombajnem, protože by jí vylisoval jako slunečnicová semínka, a pozoruje poletující modrásky. Ti si špitají o přízemních mrazících: „*Vylézají přý před úsvitem ze země, a co najdou živého, to zaškrtní.*“¹⁴² Zde se poprvé setkáváme s motivem smrti. Přízemní mrazíci jsou vyobrazeni jako zlé temné přízraky, zabíjející

¹³⁸ MALÝ, Radek. *František z kařtanu, Anežka ze slunečnic*. 1. vydání. Praha: Meander, 2006. 56 s. ISBN 80-86283-48-8, str. 10

¹³⁹ Tamtéž, str. 11

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 13

¹⁴¹ Tamtéž, str. 14

¹⁴² Tamtéž, str. 14

nad ránem vše živé, co se neschová. Motýli se sice strašili navzájem, ale věřit tomu nechtěli. Anežka se přes noc pořádně zachumlala do suché trávy a na rozdíl od motýlů, kteří se již druhý den nikde neobjevili, se ona rána bez úhony dočkala.

Když si Anežka dopřává sladké marmelády z dozrálých šípků, napadne ji již podruhé v tomto příběhu pták, tentokrát ůuhýk, který ji má za myš. Pták ji nechává na pokoji a hází ji do trnitého keře.

Z trnů ji vyplete František, a tak se seznamují naši malí hrdinové bez velikých gest, bez velké vášně: „*Anežka řekla, že je Anežka a že jí má František tykat. František řekl, že se jmenuje František. A že mu taky může tykat. Zeptal se, kam jde a jestli nechtějí jít spolu. Proč ne, řekli si a šli.*“¹⁴³

Náhle se s hrdiny ocitáme v ranních hodinách na nádraží, František a Anežka nastupují do vlaku, ale protože nemají lístky, schovávají se před paní průvodčí na záchodě. Proč si skřítkci dělají starost s jízdenkami jako obyčejní lidé, přestože jsou velcí jako myši? Možná svou vlastní identitu nevnímají jako odlišnou od té lidské.

Když už to vypadá, že budou oba odhaleni, vybíhají z vlaku a ocitají se blízko růžového zámku s pohnutou historií, který byl léta opuštěný a zchátralý, nyní se v něm nachází domov důchodců. Naši malí hrdinové se zastavují pod okny domova a sledují hru světla od televizorů, zde nacházíme další motiv světla ovšem jako symbol stárí a klidu domova.

Potkáváme se také podruhé s motivem smrti. František utrhne přemrzlou růži a objevuje v jejím květu mrtvou včelu: „*Opravdu tam byla – malá, schoulená, jakoby spící včelka. Zkoušeli ji probudit stéblem trávy, ale pak to vzdali a raději růžovou hrobku obřadně pustili po jezírku. Zůstala tam v ledu až do jara, ale to už byla prázdná – lehounké včelí tělíčko vyfoukal únorový vítr.*“¹⁴⁴ Jak je z úryvku patrné ani jednoho skřítko tato událost nikterak nerozesmutněla, berou to jako samozřejmost koloběhu života.

V zámeckém parku prozkoumávají různé stromy, opečou si jedlé kaštiny (František je sám z kaštanu, i když z jiného druhu) a hrají si na „nóbl“ společnost. K večeru se schovali do starého altánu s rozbitými okny. Zde je trochu vyděsila vycpaná zvířata. Toto setkání se smrtí již bylo o poznání nepříjemnější. V altánu bohužel nestačili strávit ani jedinou noc, kulhavý zahradník, který hlídal zámek, je chtěl chytit.

¹⁴³ Tamtéž, str. 15

¹⁴⁴ Tamtéž, str. 18

František a Anežka pomocí deštníku už podruhé toho dne unikají a útky je, jak uvádí autor, přestávaly bavit.

Jejich neustálé toulání na chvíli končí, neboť objeví opuštěný krtčí hrádek s komínem, kde se, ač nikým nepozváni, usazují. Velmi rychle se u krtka zabydlí, vyjídají mu zásoby kompotů a na oplátku dotáhnou krtkovi do domku starý šicí stroj, co najdou na skládce. Skřítkům nedá spát velká zamčená truhla, a tak se jednou za čas snaží najít k truhle klíč, aby zjistili, co se v ní skrývá.

Malí hrdinové začínají žít trochu stereotypním životem. U krtka mají skvělé zázemí, a tak se František stará o dřevo, hledá jídlo, nebo opravuje různé věci, zatímco Anežka posléze donesené jídlo uvaří. Mají tedy tradičně rozdělené ženské a mužské role.

Třetí den po nastěhování „*Celý ten čas venku mžilo, jen se lilo. Bylo lezavo a zimomřivo, takové to počasí, co nehty vleze pod kůži a zebe.*“¹⁴⁵ je navštívil záhadný soused. Byl to rak poustevník, který zřejmě žil ve vlhké lesní sluji a hlídal studánku s léčivou vodou. Autor nechává raka mluvit pozpátku, jak jsou na to děti zvyklé z mnohých pohádek a zaběhnutých stereotypů. Host se za celou návštěvu nikterak neprojevil, jen postavil na stůl láhev z tmavého skla, seděl v houpacím křesle a zřejmě spal. Při odchodu dostal jablečný závin od Anežky a upozornil je, že nemají odemykat tu tajemnou truhlu.

Dárek od raka nakonec Anežku a Františka zachraňuje před sežráním hladovou fretkou, která se ochomýkala kolem jejich dveří, ale naštěstí se bála právě té lahve na stole, která vydávala modré světlo. Tentokrát zde máme motiv světla jako ochránce životů. Smrt se obyvatelům doupěte vyhýbá. Autor tajemství záhadného světla neodhaluje, nechává to na fantazii čtenářů.

Po delším společném soužití se začíná pomalu projevovat Františkova protivnost a negativní myšlení, oproti Anežčině stále usměvavé náladě. Po společném obědě vyráží ven do přírody a František si v duchu poskládal báseň:

*„srnky
vodojem, co vypadá jako obří makovice
stoh z balíků slámy
jeden konec duhy
kupa řípy
druhý konec duhy
zapomenutý traktor
kousek lesa s posedem*

¹⁴⁵ Tamtéž, str. 27

Autor vkládá báseň psanou volným veršem a přidává další o tom, co Anežka slyšela za toho čerstvého povětrí.

U našich malých skřítků začal listopad a Františkova mrzutost se ještě více prohloubila. Anežka si ho sice nevšimala, ale i tak se stalo, že jednoho dne došlo k hádce. Anežka nachystala večeři, se kterou jí František nepomohl, a nakonec ještě odmítl pokrm jíst a ohrnoval nad ním nos.

Anežka na sobě nedala křivdu nijak znát, ale až ráno se ukázalo, že to František svým chováním přehnal. Anežka nechala na stole smutný všeříkající vzkaz: „*Milý Františku. Mám tě ráda, ale myslím, že teď chci být chvíli sama. Třeba se ještě uvidíme, třeba příští rok. Já musím jít. A. P.S.: Ještě mě napadlo, že v té truhle třeba není vůbec nic.*“¹⁴⁷ Poslední věta jakoby do vzkazu vůbec nepatřila, říká nám něco jakoby mimochodem, na co si člověk po dopsání vzkazu zrovinka vzpomněl a připsal na poslední chvíli, nebo může znamenat naprostou rezignaci. František se „chytá za nos“, ale už je pozdě cokoli napravit. Rychle se vydává se na cestu najít svou Anežku. Za deště potkává plcha, který mu nabízí úkryt, a tak u něj Franta přespává až do jara.

Anežka pozoruje končící podzim a zajímá ji, proč je podzim takový smutný a přitom krásný. Vítr v koruně stromu ji posílá za Zeleným pastýřem, přičemž cestu nikdo nezná. Při hledání Zeleného pastýře jí pomůže papírový drak, kterého vysvobodila z telegrafních drátů. Vzlétl s ní a Anežka se pustila nad hlubokým bukovým lesem, a pak se vydala za oranžovým světlem skrz jeskyni, kde podle autora kdysi dávno žili lidé. Oranžové světlo je zde jako motiv naděje a jako motiv průvodce.

Na palouku Anežka uviděla Zeleného pastýře. „... *byl tam a díval se do plamenů prastarýma šedýma očima. Možná vypadal jako vysoký zvrásněný kámen, možná měl přes ramena tmavozelený plášť a v ruce sukovitou hůl. Byl moudrý a mocný, byl odjakživa ...*“¹⁴⁸ Těžko říci, koho má Zelený pastýř zobrazovat, může podle různých znaků připomínat keltského druida. Mohl by představovat také původce veškerého života a přírody (mužský protějšek Matky přírody?), možná představuje pohanského boha, možná je to další podoba smrti vzhledem k následujícím událostem. Pokud má autor na mysli stejného pastýře, který poradil na začátku knihy Františkovi, kam dále

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 38

¹⁴⁷ Tamtéž, str. 46

¹⁴⁸ Tamtéž, str. 53

směřovat své kroky, mohla by to být i podoba křesťanského boha jako pastýře a průvodce svých oveček.

Anežka se pastýře na nic nezeptala, stačilo jí sedět u jeho ohně a vnímat jeho magickou sílu a moc, dochází k jakémusi propojení myslí a Anežka již nemá potřebu zodpovězení svých otázek. Poté ji odnášejí čtyři sovy zpátky na pole, kde původně pouštěla draka. Můžeme vidět spojení moudrého starého člověka a sov, kterým je tradičně připisována moudrost a rozvážnost. Anežka se ukládá pod nově napadaný sníh, jako symbol klidu, čistoty a nových začátků, a vidí vycházet úzký srpek nového měsíce.

V dubnu se probouzí ze zimního spánku plch, který u sebe nechal přespat Františka, ale ten už je dávno pryč. Příběh končí tam, kde začal, na začátku podzimu, v září: „*Každý měl plno starostí, kam se uloží na zimu, a tak si málokdo všímal toho, co vyrostlo na jedné mezi. Dozrávala tam slunečnice. Veliká a žlutozlatá, s hlavou skloněnou, a hvízdala si do vánku. A kdo by se podíval blíž, viděl by, že kousek vedle ní zapustil kořínky stromek. Zatím nedorostlý, ale jednou z něj bude – však vy víte co.*

Jírovec maďal, po latinsku Aesculus hippocastanum.“¹⁴⁹

Příběh o přátelství, a myslím si, že jejich vztah můžeme nazvat i láskou, dvou „skřítků“ končí šťastně, oba se na sklonku svého krátkého života potkávají a usazují se vedle sebe, kde je čeká další fáze jejich společného života, či je to konec?

Knihy je členěna do kapitol, do nich jsou ještě vloženy kapitoly Františkova autorského románu *O velikém a strastiplném dobrodružství hraboše Oliviera a sysla Theodoricha*. V jedné z kapitol se čtenáři dozvídají o Františkových spisovatelských ambicích napsat román. František si rozvrhl počet kapitol (pohádkové číslo 13) i jejich názvy. Nyní vkládá do příběhu Františka a Anežky první kapitolu Frantova románu *O velikém a strastiplném dobrodružství hraboše Oliviera a sysla Theodoricha*.

První kapitola Červánky nad bitevním polem vypráví o dobách Velké španělské žabomyší války, kde se ve stejném vojsku setkává zchudlý syslí šlechtic, velký idealista, Theodorich a královský levoboček, tulák a pouťový hráč hraboš Olivier. Žabí armáda poráží myší vojsko na hlavu, jenže nakonec užovky, které bojovaly na straně žab, svoje spolubojovníky sežerou. Setkáváme se s další podobou smrti. Motiv smrti v tomto místě popisuje smrt zbytečnou, zkázonosnou, marnou.

Olivier, který je po celou dobu bitvy schovaný pod vozem, zachraňuje zraněného Theodoricha. Ukazuje se, že i když podvádí a je veskrze zkažený, tak že duši má čistou a je to vlastně velký dobrák. Ti dva se skamarádí a vydávají se na nedaleký statek, kde

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 59

žijí Olivierovi příbuzní. Theodorich na statku nějakou dobu zůstává, učí se od venkovanů praktické věci o sklizení, setí atd...

Jednoho dne se spolu vydávají na dobrodružnou cestu na základě Olivierova snu o černých růžích, které ho vábily, „*nejhorší cesta je ta, na kterou se nevydáme*“.¹⁵⁰

Následuje další sedmá kapitola Františkova románu Převezený převozník. Hlodavčí hrdinové se po cestě útrap, nástrah a léček dostávají k řece, kde pracuje podivný převozník. Není jím nikdo jiný než samotná Smrt. Hodlá převést chudé pocestné, pokud však zodpoví její tajemnou hádanku, kterou ale pokládá až na řece. Oba přátelé mají z převozníka divný pocit a takový obchod se jim moc nezamlouvá, jímá je z divné osoby strach. Nezbyvá jim nic jiného, než se nechat na lodi převést. Na řece již oba vidí, že převozník je oblečený kostlivec a jejich nálada je na bodu mrazu.

V tom položil kostlivec svou hádanku: „*Každý se jí bojí. Kdyby chtěla, bude všechno jinak. Jenže nechce. Umí vysvobodit z nejhoršího trápení. Ale všichni, co to viděli, to viděli jen zvenčí. Co je to?*“¹⁵¹

Převozník nečeká na rozluštění hádanky a začíná se nad, v tuto chvíli málo odvážnými hrdiny, krčit a chrčít. Oba přátelé naprosto strachem oněmí a choulí se k sobě. Možná o to kostlivci jde, chce strašit pocestné a vyžívá se v tom.

Naštěstí je před Smrtí v tuto chvíli zachraňuje ondatra, která smýkne s vorem a kostlivec tak nemilosrdně padá do hlubin řeky. Smrt je naprosto degradovaná a zesměšněná. Autor čtenáři ukazuje, že není třeba smrt brát tak moc vážně a že není důvod bát se jí.

Ondatra odkormidluje jejich loďku ke břehu a odmítá jejich věrné služby. Sama se zmiňuje o smrti: „*Nemám kostrounka ráda. Nahání pocestným hrůzu a strká je do vody, i když ví, že neumějí plavat. Sám se přitom ve vodě plácá jako candát po nemoci.*“¹⁵² Původní vážnost Smrti je ta tam.

Další kapitola z románu malého spisovatele – kapitola dvanáctá, předposlední, se nazývá *S hrdinstvím je konec, příteli!*. Naši syslí hrdinové se přes velké potíže dostávají skrz padací most do hradu. Opět se setkáváme s motivem smrti, které unikají jen o malý vlásek – „*Zlé sudičky se uchechtávaly a chystaly si nůžky, aby ustříhly knoty už jen slabě mihotavých svíc jejich životů.*“¹⁵³

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 35

¹⁵¹ Tamtéž, str. 41

¹⁵² Tamtéž, str. 43

¹⁵³ Tamtéž, str. 47

Proplétají se škvírami na nádvoří, kde se uprostřed nachází studna obklopená dvanácti (další pohádkové číslo) čarokrásnými růžovými keři, oběma známým z Olivierových opakujících se snů. Růže vydávaly neodolatelnou a omamnou vůni a květy byly zlověstně černé. V tu chvíli se na ně ale řítila smečka krvežíznivých psů a blížila se k nim na koni jezdkyňě. Nyní autor, v nejnapínavější fázi vyprávění, opouští Františkův román a vrací se k Anežce.

Krtek, který se navrátil do svého příbytku, si v následující kapitole přečte poslední třináctou kapitolu. Ukazuje se, že jezdkyňě na koni je víla Fajmorgy, paní hradu. Víla je pomocí snu dovedla do pasti a chtěla je zaklít do růže jako předchozí rytíře. Povede se jí to s Olivierem. Theodorich se však nevzdává, utíká se schovat do studny, a když se víla přiblíží, chrstne jí písek ze svého rodného statku do očí. Víla tím ztrácí svou moc, z růžových keřů se zpátky stávají udatní rytíři, kteří shazují vílu do téměř bezedné studny. Naši hlodavci se opět vyhnuli jisté smrti a rozcházejí se každý za svým cílem. Olivier pokračuje v toulání a Theodorich se vrací na svůj statek, scházejí se však jednou za rok o slavnostech mladého vína.

Hlavní hrdina František je takový věčně zasněný a zachmuřený skřítek, což kontrastuje s veselou a bezstarostnou povahou Anežky. Je to možná také tím, že František pochází z kaštanu a vyloupl se za deštivého počasí, kdežto Anežka se vyloupala ze semínka slunečnice za teplého svitu sluníčka. I přes rozdílné povahy si však oba rozumí a dobře se doplňují.

Příběh se odehrává v současné době, v našem prostředí, i když s cizokrajnými prvky (strom pomerančovka jablkokvětá v zámecké zahradě, zéva uprostřed kukuřičného pole). Děj sleduje koloběh jednoho roku, do hlavního příběhu o dvou skřítcích je vložen Františkův dobrodružný román.

Lyricky laděný příběh je plný nápaditých obrazných pojmenování a metafor (např. „*Jak slunce ty dva pytláky vidělo, zčervenalo studem a schovalo se za obzor.*“¹⁵⁴, *bílé zaječí pírkó*, atd.), mimo to jsou do knihy vloženy i básně. Autor příkládá za česká jména stromů a rostlin latinské názvy, možná pro jejich libozvučnost př. *maclura pomifera*, *Aesculus hippocastanum*. Radek Malý se nevyhýbá ani jemnému humoru, například „*Do druhého kočáru naložili pár nezbytností, čínskou vázu, krabici na doutníky, německého sluhu a francouzskou komornou a už je nikdo nikdy v kraji neviděl.*“¹⁵⁵

¹⁵⁴ Tamtéž, str. 39

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 18

Závěr

Smrt je nedílnou součástí našeho života a my si její neustálou přítomnost nepřipouštíme. Často se nám její blízkost připomene až ve chvíli, kdy se s ní setkáme tváří v tvář. Při pohledu na tragickou nehodu, či ošklivý úraz nás zamrazí a my si uvědomíme, že se to mohlo stát i nám. Při úmrtí blízké osoby si připomeneme, že náš život není trvalý a že může být kdykoliv ukončen.

V dobách minulých, kdy se smrt prožívala jako veřejná událost, sousedé chodili vyjadřovat svou soustrast a celá vesnice se loučila se zemřelým, byli lidé na přítomnost smrti zvyklí. Nebožtíka uchovávali ještě určitou dobu v domě, hlídali jeho klid a provázeli ho na onen svět různými rituály, které zároveň pomáhaly příbuzným rozloučit se s milovaným člověkem.

Dětské chápání smrti je odlišné a vyvíjí se s věkem. Zhruba od deseti let dítě ví, že smrt je konečný stav lidského těla. Později bohužel přejímá vnímání dospělých ve své blízkosti a dochází u něj k podobnému strachu ze smrti, který je typický pro dnešní dobu. Navíc děti v současnosti přicházejí do styku s virtuální smrtí, se kterou se setkávají ve světě počítačových her, při nichž tráví většinu svého volného času. Zde smrt ztrácí svou konečnost a hráč může umírat několikrát za sebou, aniž by pocítil bolest. Tento nový jev převrací dětské chápání smrti.

Jednou z možností, jak ukázat dětem smrt v nezkreslené podobě jsou dětské knížky. Příběhy v nich mohou uchopit téma smrti z různých směrů a pohledů, záměr však zůstává stejný – vyvolání rozhovorů na toto tabuizované téma. Čtyři námi vybrané knihy se tématu smrti dotýkají a u některých je smrt ústředním motivem.

Všechny čtyři knihy svým osobitým způsobem pojímají motiv smrti. Autoři volili optimální zpracování podle věku čtenáře, pro které je kniha určena. Kniha *Myši patří do nebe* volí veselý tón celého příběhu, smrt není hrozivá ani nebezpečná. Personifikovaný obraz smrti v této knize nenajdeme. Myslím, že věková hranice sedmi let, což je věk dětí, kterým je tato kniha určena, odpovídá ztvárnění celého příběhu. Avšak obávám se, že některé ironické prvky zůstanou dětmi nepochopeny.

Originální kniha *Usnula jsem* je příběhem netradičním, je tedy třeba dětem zvláštnosti tohoto příběhu osvětlit. Příběh a ilustrace tvoří jednotný celek, a ačkoliv by se na první pohled mohlo zdát, že bude působit děsivě, nejde o žádný druh hororu, jak sama ilustrátorka uvádí. Pokud se čtenáři oprostí od předčasných závěrů, bude kniha

příjemným zpestřením celé rodiny, jelikož v tomto příběhu nechybí humor ani ironie, smích je motivem záchrany života.

Anglický autor David Almond ztvárňuje běžný život městského chlapce. Do jeho osudu však vstupuje přízrak smrti obestírající malou sestřičku, se vším se vyrovnat Michalovi pomáhá nejen nová kamarádka Mína, ale i umírající anděl Skellig. Michal se učí pomáhat a vnímat svět rozlišným způsobem, na který doposud nebyl zvyklý. Obraz smrti tak, jak si ji Michal představuje, najdeme ve vyobrazení doktora Dana, kterému Michal přezdívá Smrtka.

Kniha *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic* je provázena motivem smrti, který v příběhu kontrastuje s motivem světla, a společně se prolínají celým příběhem. Obraz smrti jako kostlivce v kápi s kosou v ruce najdeme v části příběhu, vyprávějícím o Františkově autorském románu, zde dochází k zesměšnění Smrti a její degradaci. Vypravěč tím ukazuje, že není třeba se smrti jakkoli obávat.

Ačkoli se každý autor chopil zobrazení smrti odlišně, žádný způsob jistě není špatný. Je dobře, že v dnešní době existují lidé, kteří se tabuizovaného tématu smrti neděsí. Obzvláště dětské knihy, jejich čtení, pomáhá malým čtenářům chápat složitosti konce života a otevírá tak těžký a složitý motiv. Opravdu doufám, že podobných knih bude v budoucnu přibývat a celá společnost přestane vnímat smrt jako obávanou hrozbu, přičemž se vrátíme zpět k přirozenému chápání smrti, které známe z lidového prostředí naší historie. Jako civilizovaná společnost bychom měli také dbát na rituály spojené s odchodem z tohoto světa, jelikož v současné době jsou odsunuty do pozadí.

Použitá literatura

- 1) ALMOND, David. *Skellig*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2008. 152 s. ISBN 978-80-204-1528-8
- 2) ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti I*. 1. vydání. Praha: Argo, 2000. 358 s. ISBN 80-7203-286-0
- 3) ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti II*. 1. vydání. Praha: Argo, 2000. 410 s. ISBN 80-7203-293-3
- 4) *Bible svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona*. Praha: Fortuna Libri, 2011. 762 s. ISBN 978-80-7321-571-2
- 5) BLAŽEK, Bohuslav. *Tváří v tvář obrazovce*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. 199 s. ISBN 80-85850-11-7
- 6) BROWN, Laurie Krasny – BROWN, Marc. *Když Dinosaurům někdo umře*. 1. vydání. Praha: Cesta domů, 2010. 32 s. ISBN 978-80-904516-0-5
- 7) DAVIES, Douglas J. *Stručné dějiny smrti*. 1. vydání. Praha: Volvox Globator, 2007. 186 s. ISBN 978-80-7207-628-4
- 8) DINZELBACHER, Peter. *Poslední věci člověka; Nebe, peklo, očistec ve středověku*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2004. 151 s. ISBN 80-7021-693-X
- 9) DVOŘÁK, Karel. *Nejstarší české pohádky*. 1. vydání. Praha: Odeon, 1976. 324 s.
- 10) ERBEN, Karel Jaromír. *České pohádky*. 4. vydání. Praha: Melantrich, 1951. 262 s.
- 11) ERBEN Karel Jaromír. *Prostonárodní české písně a říkadla 6. svazek*. 1. vydání. Praha: PANTON, 1990. 367 s. ISBN 80-7039-128-6
- 12) HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Rub života – líc smrti*. 1. vydání. Praha: Orbis, 1975. 174 s.
- 13) HOLEČEK, Tomáš. *Usnula jsem*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2010. 76 s. ISBN 978-80-02689-3
- 14) JAKOBY, Bernard. *Tajemství umírání*. 1. vydání. Liberec: DIALOG, 2005. 127 s. ISBN 80-86271-42-8
- 15) JÖCKLE, Clemens. *MEMENTO MORI, Historie pohřbívání a uctívání mrtvých*. 1. vydání. Praha: Euromedia Group, Knižní klub a Balios, 2000. 159 s. ISBN 80-242-0108-9

- 16) KARAFIÁT, Jan. *Broučci*. Praha: Alois Hynek, 1943. 87 s.
- 17) KUBÍN, Josef Štefan. *Lidové povídky z podkrkonoší I. Podhoří západní*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1964. 599 s.
- 18) KÜBLER-ROSSOVÁ, Elisabeth. *O dětech a smrti*. 1. vydání. Praha: ERMAT, 2003. 310 s. ISBN 80-903086-1-9
- 19) LE GOFF, Jacques. *Zrození očištěnce*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2003. 372 s. ISBN 80-7021-637-9
- 20) MALÝ, Radek. *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*. 1. vydání. Praha: Meander, 2006. 60 s. ISBN 80-86283-48-8
- 21) MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 223 s. ISBN 80-04-25236-2
- 22) NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, spol. s r.o., 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3
- 23) NĚMCOVÁ, Božena. *Pohádky*. 1. vydání. Praha: Knižní klub, kom. spol., 1994. 186 s. ISBN 80-7176-101-X
- 24) O'DONOHUE, John. *Kniha keltské moudrosti*. 1. vydání. Praha: Portál, 2002. 174 s. ISBN 80-7178-629-2
- 25) PERNICA, Bohuslav. *Lidová vyprávění, Moravské Horácko a Podhorácko III*. 1. vydání. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1953. 241 s.
- 26) PETRÁČKOVÁ, Věra – KRAUS, Jiří za kolektiv. *Akademický slovník cizích slov*. 1. vydání. Praha: Akademia, 1998. 834 s. ISBN 80-200-0607-9
- 27) POKORNÝ Petr. *Ježíš Nazaretský*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH, 2005. 174 s. ISBN 80-7298-135-8
- 28) PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2006. 103 s. ISBN 80-00-01558-7
- 29) PROSECKÝ, Jiří – HRUŠKA, Blahoslav – RYCHTAŘÍK, Marek. *Epos o Gilgamešovi*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 410 s. ISBN 80-7106-517-X
- 30) RAUSCH, Antonín. *Příběhy ze staré Šumavy*. 1. vydání. České Budějovice: Růže, 1974. 303 s.
- 31) ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. 2. vydání. Praha: Portál, 2004. 390 s. ISBN 80-7178-829-5
- 32) SOUČEK, Rudolf. *Co víme o duši?* 1. vydání. Praha: Fr. Borový, 1943. 129 s.

- 33) STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Výklady ke Starému zákonu*. 1. vydání. Praha: Evangelické nakladatelství, 1991. 600 s. ISBN 80-7017-408-0
- 34) ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 127 s. ISBN 978-80-210-4413-5
- 35) ŠVANCARA, Josef. *Psychologie stárnutí a stáří*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979. 82 s.
- 36) TOMEČEK, Jaromír. *Jenom vteřiny*. 2. vydání. Praha: Albatros, 1979. 130 s.
- 37) VERMES, Geza. *Ježíšovo umučení*. 1. vydání. Praha-Litomyšl: Paseka, 2010. 151 s. ISBN 978-80-7432-040-8
- 38) WATTS, Alan W. *Mýtus a rituál v křesťanství*. 1. vydání. Brno a Praha: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1993. 233 s. ISBN 80-85880-09-1
- 39) ZINNEROVÁ, Markéta. *Princezna z třešňového království*. 1. vydání. Praha: Albatros, 1975.

Elektronické zdroje:

- 1) Iva Procházková [online]. [cit. 2012-03-25]. Dostupné z: <http://ivaprochazkova.com/>
- 2) FIALA, Daniel. Databáze knih [online]. [cit. 2012-03-15]. Dostupné z: <http://www.databazeknih.cz/zivotopis/david-almond-3947>
- 3) Radek Malý [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://radekmaly.flexum.cz/?cs/curriculum-vitae/>
- 4) Galina Miklínová [online]. [cit. 2012-04-12]. Dostupné z: <http://www.galinamiklinova.cz/bio>
- 5) Good Reads [online]. Aktualizováno 12. března 2008 [cit. 2012-02-15]. Dostupné z: http://www.goodreads.com/photo/author/13652.David_Almond
- 6) Meander [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné z: <http://www.meander.cz/227-radek-maly>

Seznam příloh:

Příloha I - *Když dinosaurům někdo umře*

Příloha II – *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*

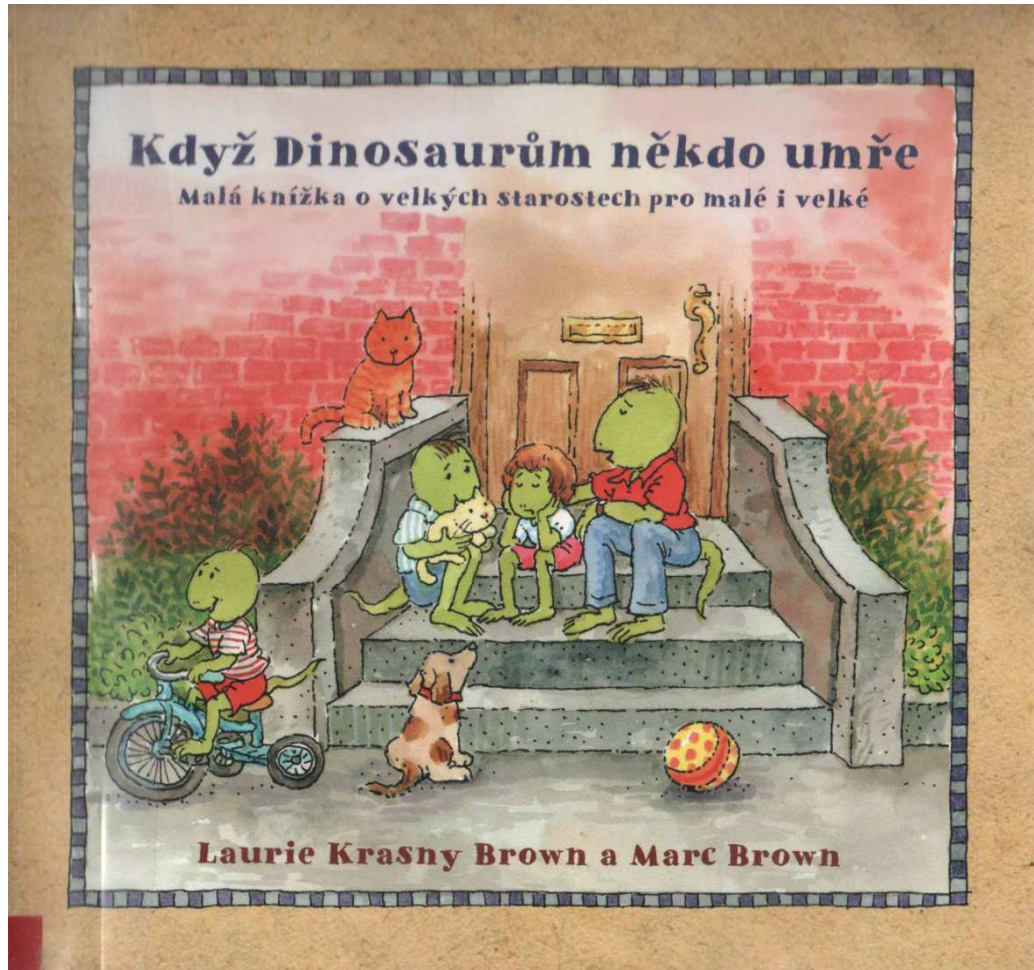
Příloha III – *Usnula jsem*

Příloha IV - *Skellig*

Příloha V – *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*

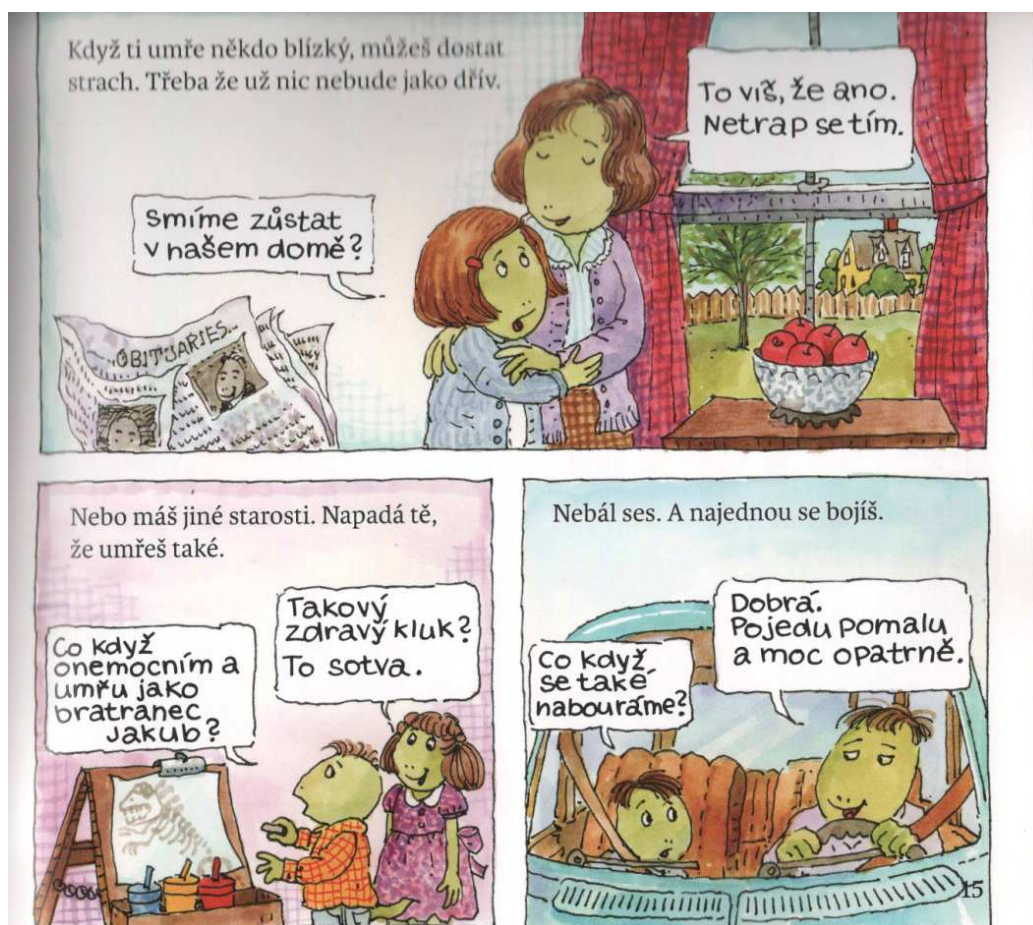
Příloha I

Obr. 1: Titulní strana knihy *Když Dinosaurům někdo umře*

Zdroj: BROWN, Laurie Krasny – BROWN, Marc. *Když Dinosaurům někdo umře*. 1. vydání. Praha: Cesta domů, 2010. 32 s. ISBN 978-80-904516-0-5

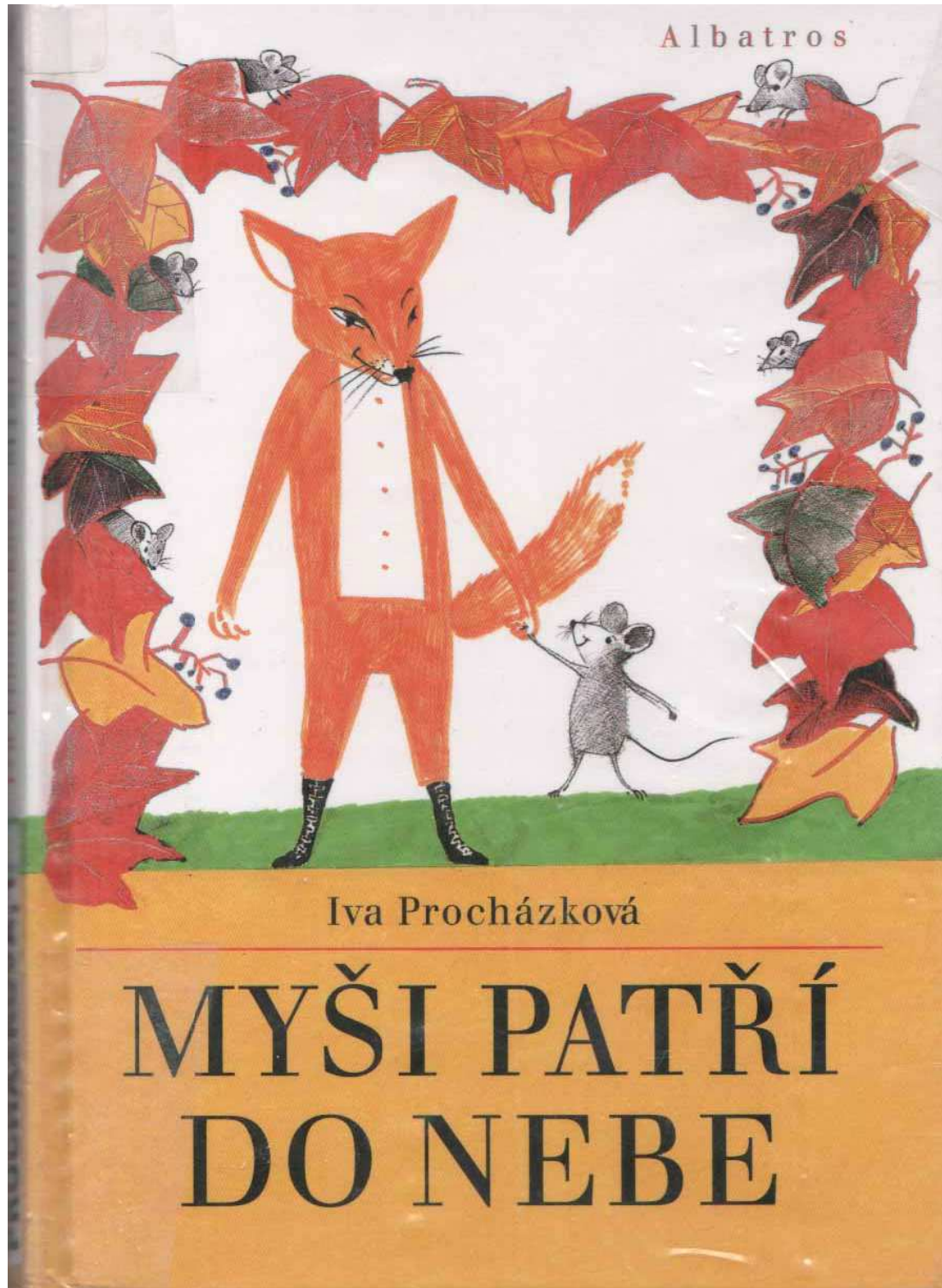
Obr. 2: Ukázka ilustrace z knihy *Když Dinosaurům někdo umře*

Zdroj: BROWN, Laurie Krasny – BROWN, Marc. *Když Dinosaurům někdo umře*. 1. vydání. Praha: Cesta domů, 2010. 32 s. ISBN 978-80-904516-0-5, str. 15

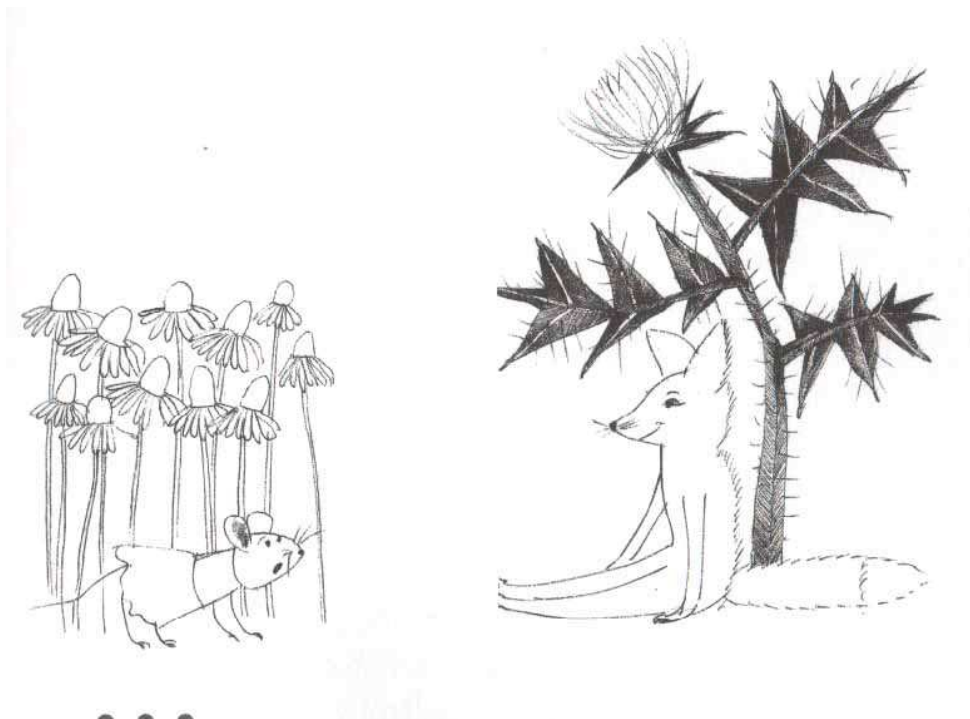
Příloha II

Obr. 3: Titulní strana knihy *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*

Zdroj: PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2006. 103 s. ISBN 80-00-01558-7

Obr. 4: Ukázka ilustrace z knihy *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*

Zdroj: PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2006. 103 s. ISBN 80-00-01558-7, str. 43

Obr. 5: Fotografie autorky Ivy Procházkové

Zdroj: Iva Procházková [online]. [cit. 2012-03-25]. Dostupné z: <http://ivaprochazkova.com/>

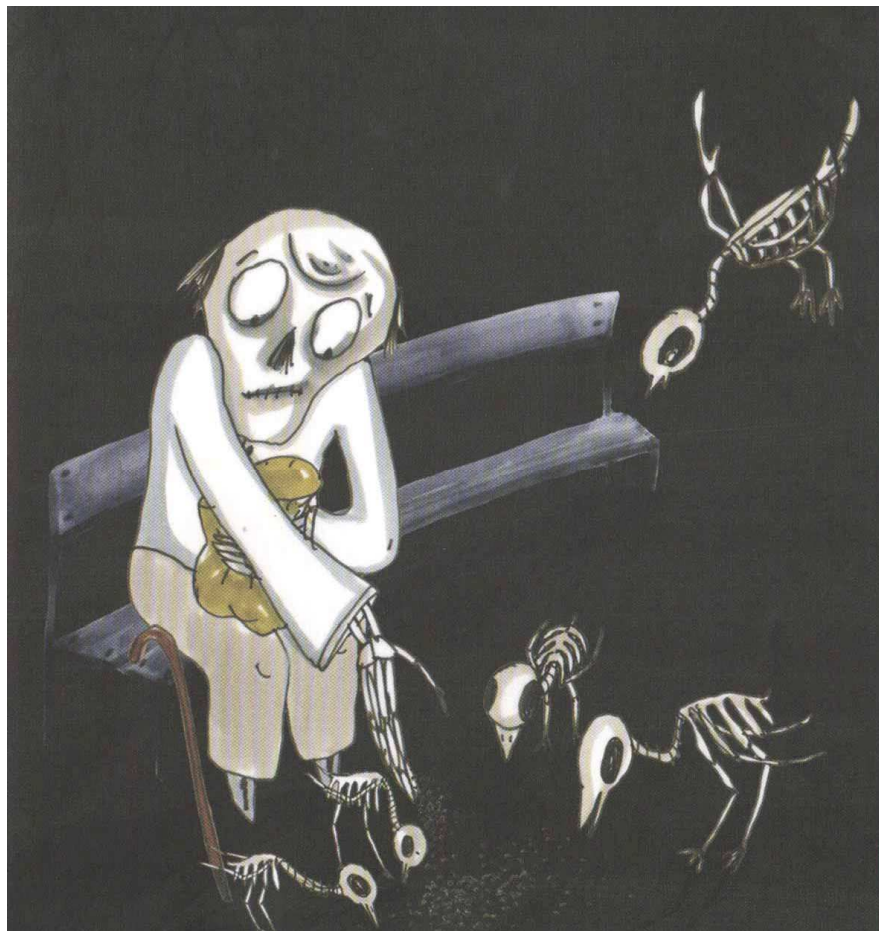
Příloha III

Obr. 6: Titulní strana knihy *Usnula jsem*

Zdroj: HOLEČEK, Tomáš. *Usnula jsem*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2010. 76 s. ISBN 978-80-02689-3

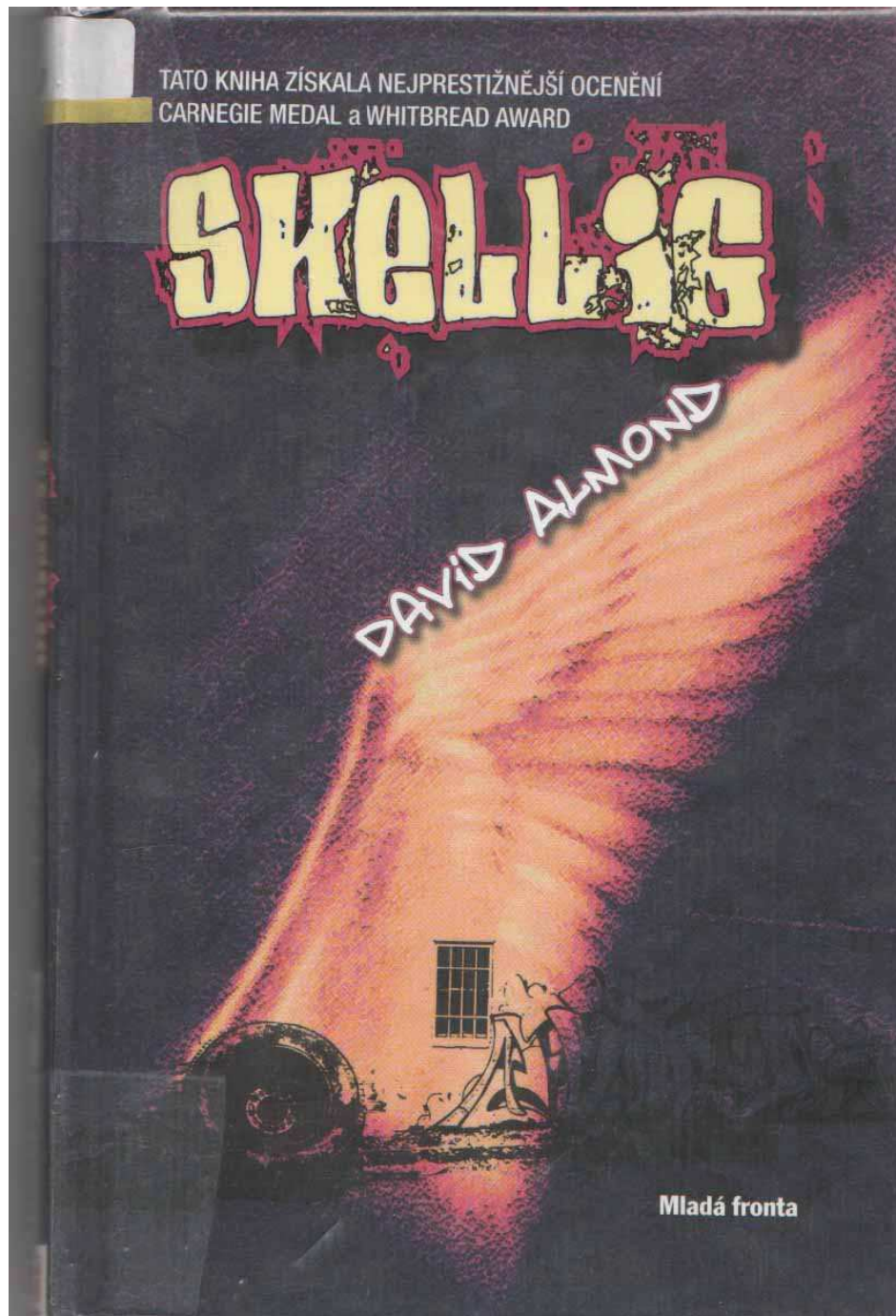
Obr. 7: Ukázka ilustrace z knihy *Usnula jsem*

Zdroj: HOLEČEK, Tomáš. *Usnula jsem*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2010. 76 s. ISBN 978-80-02689-3, str. 27

Příloha IV

Obr. 8: Titulní strana knihy *Skellig*

Zdroj: ALMOND, David. *Skellig*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2008. 152 s. ISBN 978-80-204-1528-8

Obr. 9: Fotografie autora Davida Almonda

Zdroj: Good Reads [online]. Aktualizováno 12. března 2008 [cit. 2012-02-15]. Dostupné z:
http://www.goodreads.com/photo/author/13652.David_Almond

Příloha V

Obr. 10: Titulní strana knihy *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*

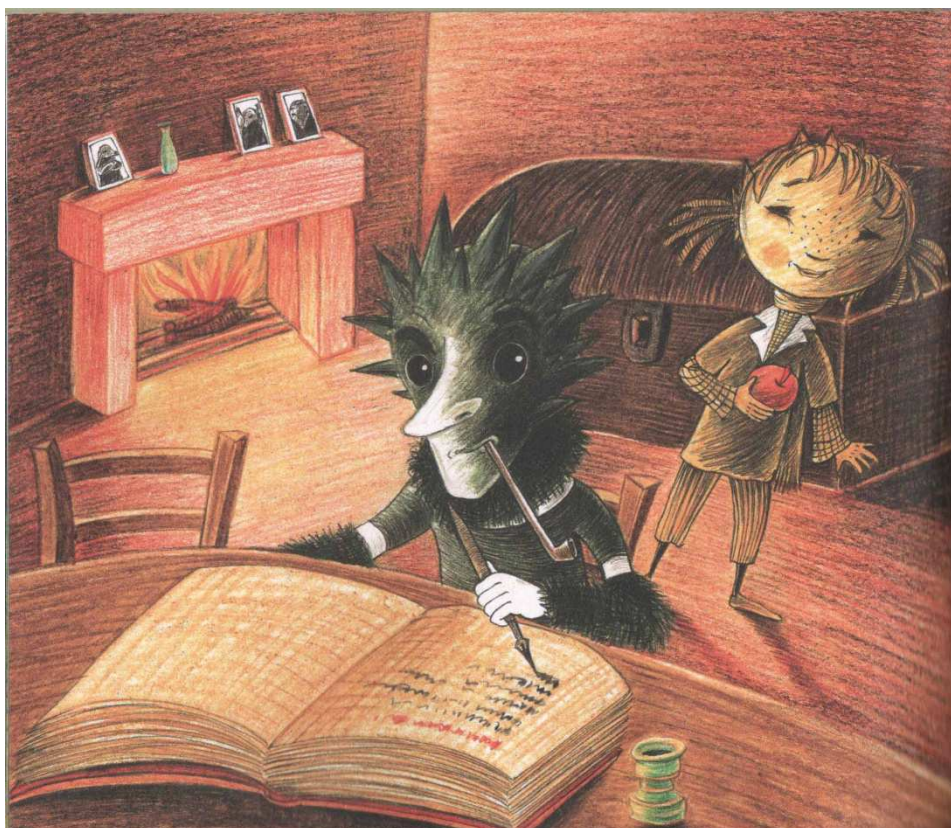
Zdroj: MALÝ, Radek. František z kaštanu, Anežka ze slunečnic. 1. vydání. Praha: Meander, 2006. 56 s. ISBN 80-86283-48-8

Obr. 11: Ukázka ilustrace z knihy *František z kaštanu, Anežka ze slunečnice*

Zdroj: MALÝ, Radek. *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*. 1. vydání. Praha: Meander, 2006. 56 s. ISBN 80-86283-48-8, str. 49

Obr. 12: **Ilustrace z knihy** *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*

Zdroj: MALÝ, Radek. *František z kaštanu, Anežka ze slunečnic*. 1. vydání. Praha: Meander, 2006. 56 s. ISBN 80-86283-48-8, str. 30

Obr. 13: **Fotografie autora** Radka Malého

Zdroj: Meander [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné z: <http://www.meander.cz/227-radek-maly>